

De opkomst van democratiepromotie

De motivatie van de Verenigde Staten, Duitsland en Nederland om democratiepromotie in te zetten als buitenlandbeleid-instrument

Salima Belhaj

5591759

MA Scriptie Internationale Betrekkingen in Historisch Perspectief

Universiteit Utrecht

Begeleiding Dr. Peter Malcontent

Inleverdatum: 4 juli 2019

18.524 woorden

Inhoudsopgave

Inleiding	4
1. Theoretisch kader	
1.1 Democratiepromotie als interventie	13
1.2 Categorieën bij de toepassing van democratiepromotie	14
1.3 Instituten die inzetten op democratiepromotie	15
2. De Verenigde Staten en democratiepromotie	
2.1 Nationale en internationale politieke culturele historie	17
2.2 Het buitenlandbeleid van de Verenigde Staten	18
2.3 Ontwikkeling van democratiepromotie als buitenlandbeleid-instrument	19
2.3.1 President Reagan 1981-1989	19
2.3.2 President Bush senior 1989-1993	20
2.3.3 President Clinton 1993-2001	21
2.3.4 President Bush junior 2001-2009	21
2.3.5 President Obama 2009-2017	22
2.4 United States Agency for International Development als democratiepromotie-instrument	24
2.5 Subconclusie	25
3. Duitsland en democratiepromotie	
3.1 Nationale en internationale politieke culturele historie	27
3.2 Het buitenlandbeleid van Duitsland als civiele macht	27
3.3 Ontwikkeling van democratiepromotie als buitenlandbeleid-instrument	29
3.4 De juridische basis van Stiftungen als democratiepromotie-instrument	31
3.5 De oprichting van Stiftungen	32
3.6 Subconclusie	34

4. Nederland en democratiepromotie	
4.1 Nationale en internationale politieke culturele historie	35
4.2 De vrijhandel en het buitenlandbeleid van Nederland	36
4.3 De ontwikkeling van het neutrale democratiepromotiebeleid als buitenlandbeleid-instrument	37
4.4 Het ontstaan van beleidsinstrumenten en het Maatschappelijk Transformatie- programma	39
4.5 Het Netherlands Institute for Multiparty Democracy Promotion als democratiepromotie-instrument	42
4.6 Subconclusie	43
5. Casus Kenia	
5.1 Inleiding Kenia en democratiepromotie	45
5.1.1 Hypothese Verenigde Staten Duitsland en Nederland	45
5.2 Democratieontwikkeling van Kenia 1963-2017	46
5.3 Inzet democratiepromotie door de Verenigde Staten, Duitsland en Nederland in Kenia.	48
5.3.1 Verenigde staten en Kenia	48
5.3.2 Duitsland en Kenia	50
5.3.3 Nederland en Kenia	51
5.4 Kenianen en het ontvangen van democratiepromotie	53
Conclusie	55
Nawoord	59
Bibliografie	61

Inleiding

De Amerikaanse president Woodrow Wilson (1856-1924) benoemde in zijn War Message-speech van 2 april 1917, gericht aan Duitsland, voor het eerst democratiepromotie als ambitie van de Verenigde Staten (VS).¹ Wilson benadrukte in zijn speech zijn motivatie om de wereld te democratiseren. Deze was volgens hem niet ingegeven door eigenbelang noch door materiële compensatie voor de inzet. Hoewel veel presidenten na Wilson eveneens het belang van de verspreiding van democratie over de hele wereld benadrukten, was Wilson met de War Message-speech de eerste. Zodoende werd hij de grondlegger van deze democratiepromotie.² Wilson stelde in zijn speech dat de wereld veilig moest worden gemaakt door middel van democratie. Daarom werd democratiepromotie voor de VS vanaf 1920 een doelstelling in het buitenlandbeleid.³ In de nadagen van de Koude Oorlog (1945-1991) nam de inbedding van democratiepromotie toe in het buitenlandbeleid van de VS.⁴ De inzet van democratiepromotie heeft sinds twintig jaar een enorme vlucht genomen. Op dit moment hebben, naast de VS, diverse (westerse) landen zoals Duitsland en Nederland behalve vormen van diplomatie, ontwikkelingshulp of militaire interventies, ook het instrument democratiepromotie in hun buitenlandbeleid opgenomen. De vraag is waarom democratiepromotie wordt ingezet door landen. Daarnaast is het de vraag in hoeverre dit een fenomeen is waarvan de impact en achtergrond genoeg aandacht krijgen van de wetenschap, beleidsmakers, media en politiek.

Democratiepromotie als complex en onzichtbaar fenomeen

In de wetenschappelijke literatuur worden verschillende termen gebruikt om democratiepromotie te definiëren. De term ‘democratieondersteuning’ wordt soms gebruikt. Deze omvat alle hulp aan een overheid die poogt te komen tot een democratiseringsproces. Thomas Carothers, wetenschappelijk onderzoeker op het gebied van democratiepromotie en vicepresident voor internationale politiek bij *Carnegie Endowment for International Peace* in Washington, definieert ‘democratieondersteuning’ als volgt: “Democracy aid is all aid for

¹ Woodrow Wilson, War Messages, 65th Cong., 1st Sess. Senate Doc. No. 5, Serial No. 7264, Washington, D.C., 1917; pp. 3-8, passim.

² Jeff Bridoux en Milja Kurki, *Democracy Promotion: A Critical Introduction* (Abingdon: Routledge, 2014), 18.

³ Bridoux en Kurki, *Democracy Promotion*, 6.

⁴ *Ibidem*, 20.

which the primary purpose, not the secondary or indirect purpose, is to foster democracy in the recipient country. It does not therefore include economic and social aid programs".⁵

Hieruit blijkt dat democratiehulp geen traditionele ontwikkelingssamenwerkingshulp is, gericht op sociale en economische opbouw. Het betreft hulp met het primaire doel om democratie en politieke veranderingen te realiseren in een ontvangend land.⁶ Deze definitie wordt gebruikt in dit onderzoek, omdat deze omschrijving de nadruk legt op het primaire doel van democratiepromotie en niet op economische en sociale doelstellingen. Dit betekent overigens niet dat er geen sprake kan zijn van economische belangen. Om de context van democratiepromotie goed te kunnen begrijpen, is het relevant het uitgangspunt van André Gerrits te benoemen, schrijver van het boek *Democratie door Interventie, De nieuwe White Man's Burden?*. Gerrits stelt dat "traditionele buitenlandse politiek vooral bedoeld is om het 'externe' gedrag van staten te sturen" en dat democratiepromotie en democratische interventie juist gekenmerkt worden door het streven om de 'interne' politieke orde en instituties van staten te beïnvloeden".⁷

Waarom democratiepromotie nader onderzoek nodig heeft

Ten eerste is democratiebevordering een niet te onderschatten interventie betreffende de mogelijke effecten die het heeft en de belangen die ermee gemoeid zijn. Dit komt doordat democratiepromotie gericht is op de beïnvloeding van de nationale politiek van staten. Ten tweede krijgt het fenomeen weinig aandacht in de politieke wetenschap van Internationale Betrekkingen (IB). Echter, dit zou wel het geval moeten zijn, gezien de grote toename van democratiepromotie als beleidsinstrument sinds de afgelopen twintig jaar. Daarnaast kan de mate van internationale beïnvloeding door democratiepromotie tussen staten groot zijn. Daarmee wordt democratiepromotie relevant om IB tussen staten te herkennen en te duiden. Ten tweede is, vanwege een beperkte hoeveelheid aan openbare informatie, onbekend hoe groot de invloed van democratiepromotie nu precies is. Tevens is niet bekend wat de gevolgen zijn als democratiepromotie als interventiemiddel door verschillende landen en instituten wordt ingezet. Daarmee is derhalve ook onbekend of onstabiele staten onstabiel zijn ondanks of dankzij de inzet van democratiepromotie.⁸ Tot slot is weinig bekend over de motivatie van

⁵ Thomas Carothers, "Taking Stock of Democracy Assistance", in *American Democracy Promotion: Impulses, Strategies, and Impacts*, (Oxford: Oxford University, 2000), 188.

⁶ André Gerrits, *Democratie door Interventie. De nieuwe White Man's Burden?* (Amsterdam: Amsterdam University, 2006), 17-18.

⁷ Gerrits, *Democratie door Interventie*, 16.

⁸ Ibidem.

staten om in te zetten op democratiepromotie als buitenlandbeleid-instrument. Met name de focus op het donorland krijgt weinig aandacht in wetenschappelijke artikelen en publicaties over democratiepromotie. Als democratiepromotie gericht is op de beïnvloeding van de nationale politiek van een staat, dan is het ook relevant te weten met welke motivatie en belangen een donorland inzet op democratiepromotie.

Belangen en motivatie van staten om in te zetten op democratiepromotie

Voor de motivatie waarmee staten inzetten op democratiepromotie, is het relevant te weten wat landen motiveert en of (nationale politieke, economische) belangen hierbij ook een rol spelen. Het is de vraag of democratiepromotie voortkomt vanuit donorlanden uit altruïstische motieven of dat daarnaast andere motieven, zoals economische belangen of machtsbeïnvloeding vanuit de eigen waarden, een rol kunnen spelen. Gerrits beschrijft dat democratiepromotie geen vorm van filantropie is en uiteindelijk iets moet opleveren voor de landen die erop inzetten als beleid. Het is mogelijk dat de democratiepromotie stabiliteit in een bepaald land dient te creëren of de (economische) ontwikkeling van een land in de hand moet werken.⁹ Daarnaast heeft democratiepromotie als doel bondgenoten creëren en bepaalde landen opnemen in institutionele (veiligheid en economische) bondgenootschappen. Voorbeelden daarvan zijn de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO), Wereldhandelsorganisatie (WHO) of Europese Unie (EU). Bevordering van economische belangen van het donorland door middel van (bilaterale) handelsovereenkomsten kan eveneens ten grondslag liggen aan democratiepromotie.¹⁰ Hoewel uitvoerende non-gouvernementele organisaties (ngo's) zelf oprecht kunnen zijn in de gerichte inzet op democratiepromotie, en zij primair democratiehulp willen leveren, kunnen de landen die hen hiertoe subsidiëren evengoed achterliggende belangen hebben. Om het fenomeen democratiepromotie goed te begrijpen, is het van belang om, naast de belangen, de omvang van de bedragen te kennen die worden uitgegeven door belangrijke democratiepromotie-donorlanden. De VS, Duitsland en Nederland behoren tot de belangrijkste spelers in de wereld op het gebied van democratiepromotie, in termen van uitgegeven bedragen aan deze vorm van buitenlandbeleid. In 2017 bedroeg de Amerikaanse hulp via United States Agency for International Development (USAID) aan *Democracy Promotion (Government and Civil Society)* 1,6 miljard dollar.¹¹ Duitse politieke *Stiftungen* hebben het hoogste democratie-

⁹ Ibidem, 18.

¹⁰ Ibidem, 18.

¹¹ USAID, Government en Civil Society <https://results.usaid.gov/results/sector/government-and-civil-society?fiscalYear=2017> (18 mei 2019).

promotie-budget van alle Europese ngo's voor steun aan politieke partijen. De *Stiftungen* zijn verantwoordelijk voor negentig procent van de totale steun.¹² Duitse *Stiftungen* hadden in totaal 581,4 miljoen euro te besteden in het jaar 2017.¹³ Voor Nederland bedroeg het budget in 2017 afgerond 32 miljoen euro. Voor het programma voor Maatschappelijke Transformatie (Matra) en het Nederlands-Arabisch Partnerschap (Shiraka) was dit 22 miljoen euro.¹⁴ Daarnaast is 9,6 miljoen euro uitgegeven voor steun aan politieke partijen via het Netherlands Institute for Democracy (NIMD).¹⁵ De EU bevordert democratie en mensenrechten in de wereld via het European Instrument for Democracy and Human Rights (EIDHR). In de periode tussen 2007 en 2013 was het budget van EIDHR ruim 1,1 miljard euro.¹⁶ Dit bedrag beslaat een aanzienlijk deel van de opgetelde nationale budgetten die beschikbaar zijn voor democratiepromotie. Echter, de EU wordt in dit onderzoek buiten beschouwing gelaten om gericht te kunnen kijken naar de directe nationale belangen en motivaties van landen.

Hypothese en onderzoeksvraag

Om de motivatie van landen te onderzoeken, wordt in dit onderzoek gekeken naar drie verschillende landen die actief inzetten op democratiepromotie: de VS, Duitsland en Nederland. De keuze voor deze drie landen is gebaseerd op het gegeven dat de VS, Duitsland en Nederland ieder een andere internationale politieke positie en politieke culturele historie op het gebied van buitenlandbeleid hebben. De VS is een grootmacht in de wereld en ziet voor zichzelf een speciale verantwoordelijkheid in de wereld om democratische verlichting te brengen.¹⁷ Evenals wil VS wil richting geven aan een wereld gebaseerd op liberale waarden en de liberale internationalistische visie van de wereld.¹⁸ Voor Duitsland als middelgroot land, is zijn rol na de Tweede Wereldoorlog (1939-1945), bepalend geweest voor zijn internationaal politieke positie en ontleent zijn morele gezag aan democratie en mensenrechten vanuit het eigen historisch perspectief na de Tweede Wereldoorlog. Nederland is een klein land en hanteert een buitenlandbeleid met een idealistische inslag waarbij mensenrechten en internationale

¹² Gerrits, *Democratie door Interventie*, 52.

¹³ Deutscher Bundestag, "Antwort der Bundesregierung auf die Kleine Anfrage der Abgeordneten Dr. Götz Frömming, Albrecht Heinz Erhard Glaser, Dr. Marc Jongen und der Fraktion der AfD," 2018, <http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/19/005/1900503.pdf> (20 mei 2019).

¹⁴ Ministerie van Buitenlandse Zaken, "Rijksbegroting 2017," 2017, <https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/begrotingen/2016/09/20/v-buitenlandse-zaken-rijksbegroting-2017/5.-v-buitenlandse-zaken.pdf>. (20 mei 2018).

¹⁵ NIMD, "Financieel jaarverslag 2017," 2018, <https://nimd.org/wp-content/uploads/2018/10/2017-Financial-Statement-with-Audit.pdf> (22 oktober 2018).

¹⁶ Europa NU "Financieringsinstrument voor de bevordering van democratie en mensenrechten in de wereld," 2018, https://www.europa-nu.nl/id/vhykg5n84eyl/financieringsinstrument_voor_de (2 augustus 2018).

¹⁷ Lincoln Mitchell, *The Democracy Promotion Paradox*, (Washington: The Brookings Institution, 2016.),33

¹⁸ Bridoux en Kurki, *Democracy Promotion*, 5.

rechtsorde centraal staan. Daarnaast zetten ze alle drie actief in op democratiepromotie en verschillen de landen dus qua grootte en invloedssfeer: Dit leidt tot de hypothese dat landen verschillende motieven hebben om democratiepromotie als instrument toe te passen. Dit leidt tot de volgende onderzoeksvraag: *Wat motiveert de Verenigde Staten, Duitsland en Nederland om in te zetten op democratiepromotie?*

De deelvragen om de onderzoeksvraag te beantwoorden, zijn:

- Welke ontwikkeling heeft democratiepromotie doorgemaakt als buitenlandbeleid-instrument in de Verenigde Staten, Duitsland en Nederland?
- Welke interne en externe (politieke, veiligheidsgerelateerde en economische) factoren zijn bepalend geweest voor de wijze waarop de Verenigde Staten, Duitsland en Nederland democratiepromotie bedrijven?
- Welke democratiepromotie-instituten die democratiebeleid uitvoeren typeren de Verenigde Staten, Duitsland en Nederland?

Historiografie

Pas sinds vijftien jaar worden kritisch wetenschappelijke artikelen gepubliceerd over dit onderwerp. In veel literatuur ligt de nadruk op de effecten van democratiepromotie en in welke mate theoretische en praktische verbeteringen te realiseren zijn. Daarnaast worden de middelen en doelen in kaart gebracht waarmee de democratiebeleidsinstrumenten zijn toegepast.

Met name Carothers beschrijft in zijn boek *Confronting the Weakest Link: Aiding Political Parties in New Democracies* de problematiek van naties met zwakke politieke partijen in een transitie naar democratie.¹⁹ Volgens Carothers is het moeilijk daadwerkelijk fundamentele veranderingen te verwachten van democratie-ontwikkeling. Carothers beschrijft in zijn zoektocht naar de effecten van democratiepromotie via politieke partijen in het bijzonder dat democratiepromotie op twee tegengestelde zienswijzen is gebaseerd. Enerzijds twijfelt hij niet aan het gegeven dat met name de VS een optimistische zienswijze heeft. De VS is namelijk overtuigd van de significante meerwaarde van democratiepromotie en vindt dat deze een katalyserend effect kan hebben op transformatieprocessen in een land. Anderzijds beschrijft hij de meer sceptische zienswijze die aanwezig is bij mensen die niet in het domein van democratiepromotie werkzaam zijn in IB. Deze sceptische zienswijze houdt in dat democratie niet te exporteren valt en dat de

¹⁹ Thomas Carothers, *Confronting the Weakest Link: Aiding Political Parties in New Democracies* (Washington, Carnegie Endowment for International Peace, 2006), 188.

politieke evolutie van andere landen niet te beïnvloeden is door externe inzet.²⁰ Carothers beschrijft dat de waarheid over de effecten van democratiepromotie tussen deze twee uitersten ligt.²¹ Het doel van Carothers is meer inzicht geven in wat democratiepromotie is en wat de tekortkomingen ervan zijn. Deze literatuur is waardevol, omdat het democratiepromotie als fenomeen inzichtelijk maakt. Carothers' onderzoek om het fenomeen democratiepromotie te omvatten biedt de noodzakelijke basis voor dit onderzoek om inzichten te verkrijgen in de motivatie van landen om in te zetten op democratiepromotie.

André Gerrits levert met zijn boek *Democratie door Interventie. De nieuwe White Man's Burden?* een bijdrage aan het debat over het fenomeen democratiepromotie. Hij doet dat door de vraag te stellen wat de wenselijkheid en mogelijkheid van democratische interventie zijn. Eveneens draagt hij bij aan de (wetenschappelijke) discussie over de voorwaarden van democratisering en de relevantie van externe beïnvloeding van democratiseringsprocessen.²² Gerrits' werk is relevant betreffende de discussie of democratiepromotie nader onderzocht dient te worden bij de gevende landen. Volgens Gerrits omvat internationale democratiebevordering immers niet alleen instituties en procedures, maar ook ideeën, ervaringen, cultuur en de overdracht daarvan.²³ Ook stelt Gerrits de kritische vraag die nauwelijks bij andere schrijvers aan bod komt. Hij vraagt namelijk of democratische interventie onder alle omstandigheden wenselijk is, of dat het ook gezien kan worden als ondermijning van de nationale soevereiniteit.²⁴ Gerrits heeft samen met Peter Burnell, professor op de afdeling *Politics and International Studies* van de University of Warwick of England, een aanvullende publicatie geschreven. Zij analyseren in hun boek *Promoting Party Politics in Emerging Democracies* de evolutie van politieke partijen in opkomende democratieën, en welke bedoelde of onbedoelde effecten democratiepromotie heeft. Deze literatuur is relevant voor dit onderzoek, omdat Burnell en Gerrits bevestigen dat niet alleen gekeken dient te worden naar bedoelde maar ook naar onbedoelde effecten van democratiepromotie. Daarmee ontstaat immers een legitimering om de onbekendheid, van deze motivatie van landen om in te zetten op democratiepromotie, te betrekken in het totale wetenschappelijke onderzoek naar democratiepromotie.²⁵

Milja Kurki en Jeff Bridoux, beiden verbonden aan het *Department of International*

²⁰ Thomas Carothers, *Confronting the Weakest Link*, 161.

²¹ Carothers, *Confronting the Weakest Link*, 17.

²² Gerrits, *Democratie door Interventie*, 18.

²³ *Ibidem*, 19.

²⁴ *Ibidem*, 20.

²⁵ André Gerrits en Burnell, *Promoting Party Politics in Emerging Democracies*, (Oxon: Routledge, 2012), 2.

Politics aan Aberystwyth University, stellen in hun boek *Democracy Promotion: A Critical Approach* de motieven en intenties centraal van landen om zich voor democratiepromotie in te zetten. Hiermee sluiten zij aan bij de vraagstelling van deze scriptie. Kurki en Bridoux stellen kritische vragen over de mate waarin daadwerkelijk sprake is van altruïstische motieven, of dat ook sprake is van agenda's van landen die door waarde gedreven zijn. Tevens vragen zij zich af of democratiepromotie slechts een ander woord is voor *regime change*, of dat het zelfs een nieuwe vorm van imperialisme is.²⁶ Daarnaast richten Michael Cox, G. John Ikenberry, Tadashi Inoguchi zich in hun boek *American Democracy promotion, Impulses, Strategies, and Impacts* op de vraag waarom de Verenigde Staten democratie promoot. De schrijvers gaan in het boek in op de achterliggende (politieke) motieven om in te zetten op democratiepromotie en de mondiale positie van de VS op dit onderwerp. De schrijvers uit hun verbazing over de gebrekkige interesse voor democratiepromotie vanuit het Amerikaanse buitenlandbeleid. Tevens zijn zij verbaasd hoe weinig hierover beschreven wordt in de literatuur voor internationale betrekkingen.²⁷ Deze literatuur is waardevol voor met name de motivatie van de VS om in te zetten op democratiepromotie. Dit is dan ook reden om hier verder onderzoek naar te doen waarbij niet alleen naar de VS maar ook naar Nederland en Duitsland wordt gekeken.

Gabriela Huber richt zich met haar boek *Democracy Promotion and Foreign Affairs, Identity and interest in US, EU and non-Western Democracies* op de landen die democratiepromotie als onderdeel van hun buitenlandbeleid inzetten en op het culturele aspect van democratiepromotie.²⁸ Huber benadrukt het belang om de relatie tussen democratiepromotie en de leer der internationale betrekkingen (IB) te onderzoeken. Huber onderzoekt wat landen bevordert en belemmert die in het buitenland democratieën promoten. Daarmee wil zij een verklaring vinden voor het feit dat democratiepromotie in de loop van de tijd varieert.²⁹ Daarmee geeft haar studie een basis voor dit onderzoek. Verder stelt Huber in haar studie naar democratiepromotie de motivatie van de democratische promotor centraal en niet de effectiviteit van beleid. Daarmee richt zij zich op de doelen en niet op de effecten van democratiepromotie.³⁰ Een beperkende factor van de studie van Huber voor deze scriptie is dat

²⁶ Bridoux en Kurki, *Democracy Promotion*, 10.

²⁷ Thomas Carothers, *Taking Stock of US Democracy Assistance*, (Oxford, Oxford University, 2000), 3-4.

²⁸ Daniela Huber, *Democracy promotion and Foreign Policy, Identity and Interest in US EU and Non-Western Democracies*, (Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 2015), 27.

²⁹ Huber, *Democracy Promotion*, 23.

³⁰ *Ibidem*, 23.

Huber zich in mindere mate richt op mogelijke economische belangen als motivator voor donorlanden.

Verder is democratiepromotie vanuit verschillende bestaande theorieën over IB te benaderen. Het is dan ook terug te vinden in verschillende IB-theorieën, zoals het realisme, het liberalisme, de kritische theorie en het constructivisme.³¹ De verschillende stromingen in de theorie van IB zijn summier onderzocht in relatie tot democratiepromotie. Wel is duidelijk dat verschillende onderzoekers trachten deze theorieontwikkeling verder vorm te geven. Het is derhalve moeilijk democratiepromotie te plaatsen in de IB-stromingen, hoewel duidelijk is dat de constructivisten en de liberale stroming de meeste aansluiting bieden. De realisten zien geen heil in democratiepromotie; daarmee is democratiepromotie moeilijk te plaatsen binnen deze stroming. De kritische theorie biedt ruimte om het normatieve karakter van democratiepromotie bloot te leggen.³² Door deze literatuurstudie wordt de noodzaak zichtbaar te komen tot nader onderzoek van bestaande literatuur. Hieruit blijkt dat er nog ruimte bestaat voor wetenschappelijk onderzoek naar de motivatie en achtergronden van het land dat democratiehulp geeft.

Onderzoeksmethode

Na deze inleiding wordt het theoretisch kader (hoofdstuk 1) geschetst over democratiepromotie. De onderzoeksmethode om de hoofdvraag te beantwoorden bestaat uit primair en secundair bronnenonderzoek in de drie opeenvolgende hoofdstukken over de VS, Duitsland en Nederland. Daarbij worden aan de hand van de deelvragen de motivatie en achtergrond van democratiepromotie in ieder land zichtbaar gemaakt. De door Carother's gebruikte definitie van democratiebevordering laat zien dat deze niet één op één gelijk gesteld kan worden aan ontwikkelingssamenwerking of mensenrechtenbevordering in het algemeen. Het onderzoek naar de motivatie van de VS, Duitsland en Nederland laat echter zien dat de grenzen tussen eerste en de twee laatstgenoemde beleidscategorieën in de praktijk diffuser blijken dan in de theorie. In sommige gevallen is het noodzakelijk de disciplines van mensenrechten en ontwikkelingssamenwerking erbij te betrekken, omdat deze de basis vormen van het (latere) democratiepromotiebeleid. Voor Nederland blijken zowel ontwikkelingssamenwerking als het mensenrechtenbeleid verbonden te zijn met democratie-promotie. Dit is in mindere mate aan de orde bij de VS en Duitsland. Evengoed geldt voor beide landen dat niet helemaal te

³¹ Ibidem, 30.

³² Ibidem, 31-34.

voorkomen is deze beleidsterreinen te betrekken om zowel de achtergrond als motivatie te duiden. Uit de deelconclusies van ieder van de drie hoofdstukken over de landen worden in hoofdstuk 5 (casus Kenia) daarop hypothesen geformuleerd. Vervolgens worden deze drie hypothesen getoetst in hetzelfde hoofdstuk, door middel van primair en secundair bronnenonderzoek naar de praktijk van democratiepromotie in Kenia. In de casus Kenia staan de betekenis van het buitenlandbeleid en de inzet van democratiepromotiebeleid-instrumenten centraal, door in te zoomen op het gevoerde beleid in Kenia. De keuze voor de Republiek Kenia is gemaakt, omdat Kenia vanaf 1963 een lange weg heeft afgelegd om te komen tot vrije verkiezingen en zich te ontwikkelen tot een functionerende democratie. Het land heeft gedurende die transitie veel democratie-promotiehulp ontvangen van onder anderen de VS, Duitsland en Nederland. De eerste deelvraag die wordt beantwoord, is hoe deze drie landen zich met hun buitenlandbeleid en handelsrelatie verhouden tot Kenia. De tweede deelvraag die centraal staat in dit hoofdstuk luidt: hoe wordt democratiepromotie vervolgens ingezet in Kenia door USAID, FES en NIMD? Deze vragen worden beantwoord door een hypothese per land, geformuleerd op basis van de deelconclusies uit de hoofdstukken over de VS, Duitsland en Nederland.

De scriptie bestrijkt de periode van 1917 tot en met 2018. Vanaf 1917 begint voor de VS de geschiedenis van democratiepromotie. Voor Duitsland begint deze vanaf 1930 en voor Nederland vanaf begin jaren '70. Elk van de drie landen heeft een andere tijdsperiode waarin de ontwikkeling van democratiepromotie in het buitenlandbeleid plaatsvond. Door de keuze voor drie landen is het niet mogelijk exact dezelfde tijdsperiode te beschouwen. Deze verschilt daarom per land, maar valt wel in de tijdsperiode 1917-2018. Tevens is deze tijdsperiode relevant omdat de inzet in Kenia van de landen en de USAID, FES en NIMD onderzocht wordt tot en met de verkiezingen in 2017 en de nasleep ervan tot en met 2018. In de conclusie wordt, op basis van de deelconclusies uit de hoofdstukken van de landen en de casus Kenia, duidelijk welke overeenkomstige en verschillende onderliggende redenen /belangen een rol spelen bij de motivatie om in te zetten op democratiepromotie. Daarmee wordt ook de hoofdvraag beantwoord.

Hoofdstuk 1. Theoretisch kader

1.1 Democratiepromotie als interventie

Democratie is volgens Huber te bevorderen door middel van verschillende vormen en gradaties van interventies.³³ In deze paragraaf komt dan ook aan bod hoe democratiepromotie wordt ingezet als instrument. De meest controversiële wijze is de promotie van democratie door middel van dwang. Dit is een vorm waarbij sprake is van geweld en militair ingrijpen, of het dreigen daarmee. Een voorbeeld van een eenzijdige prodemocratische militaire interventie is de Amerikaanse invasie in Irak (2003-2011). De VS rechtvaardigde deze door onder andere democratische motieven als reden op te voeren. Echter, dit type actie om democratie te bevorderen is problematisch, omdat het in de eerste plaats alleen gericht is op *regime change* en pas daarna op het meer inhoudelijke aspect van het democratiepromotiewerk.³⁴ Een andere vorm van dwang is de utilitaire democratiepromotie die probeert de beïnvloedende elementen van een regimestructuur te manipuleren door middel van negatieve en positieve conditionering, waardoor democratische structuren kunnen worden opgebouwd. Negatieve conditionering (de *stick approach*) beperkt of sluit gewoonlijk militaire of economische hulp uit als reactie op onwil om te hervormen. Dit kan op beslissende wijze de economische kracht van een regime schaden en verzwakken. Echter, dit is eenrichtingsverkeer: zodra de buitenlandse hulp aan een land is afgesneden, is het moeilijk drukinstrumenten in te zetten. Positieve conditionering van de utilitaire manier van democratiepromotie (de *carrot approach*) versterkt de economische en politieke middelen van een regime, waarbij verbeteringen tot een positieve beloning leiden. Het uitbreidingsproces van de EU, waarin democratische staten toegang kunnen krijgen tot de Europese Unie, is een vorm van dit soort type beleid. Democratiehulp is meer divers inzetbaar dan het stellen van voorwaarden en hoeft niet noodzakelijk te zijn gericht op overheden. Democratiehulp kan ook *grassrootsgroepen* direct ondersteunen. Dit wordt eenzijdig nagestreefd, bijvoorbeeld via het eerdergenoemde EIDHR, of multilateraal door middel van initiatieven van het United Nations Democracy Fund.³⁵ Daarnaast bestaat een vorm die identitieve democratiepromotie genoemd wordt. Deze werkt, in contrast met de eerdergenoemde vormen, niet met financiële middelen. Identitieve democratiepromotie gaat uit van het principe van taalhandelingen om de ander van diens waarden te overtuigen. Deze *speech acts* zijn uitingen die niet alleen 'iets zeggen', maar feitelijk 'iets doen'. Wat betreft democratiepromotie kunnen speech acts unilaterale, openbare speeches zijn die schendingen van democratische vrijheden of een gebrek aan vooruitgang bij de democratisering benoemen en veroordelen. Het publiek van de sprekers bestaat niet alleen uit de geadresseerden, maar ook

³³ Ibidem, 24.

³⁴ Ibidem, 24-25.

³⁵ Ibidem, 26-27.

uit hun achterban. Naast dergelijke unilaterale taalhandelingen zijn er ook bi- of multilaterale uitwisselingen over kwesties van democratie die vaak niet openbaar zijn. Ten slotte zijn de macht van het goede voorbeeld (aan de kant van een democratie) en vrijwillige imitatie (aan de kant van de autocratie) voorbeelden van bevordering van identitieve democratie.³⁶

1.2 Categorieën bij de toepassing van democratiepromotie

Inmiddels is duidelijk hoe democratiepromotie als interventie-instrument ingezet wordt. Het is relevant te beschrijven aan wie of wat deze democratiehulp wordt geboden. Onderscheid kan daarbij worden gemaakt tussen drie categorieën, namelijk steun geven aan: 1) het politieke proces, 2) de bestuurlijke processen en 3) maatschappelijke organisaties en de bevolking van een land. De eerste categorie, steun aan het politieke proces, omvat de bevordering van vrije en eerlijke verkiezingen, technische hulp aan verkiezings-commissieleden die verantwoordelijk zijn voor een betere organisatie van verkiezingen, steun voor zowel internationale als binnenlandse verkiezingswaarneming en steun ter bevordering van kiezersregistratie en kiezerseducatie. Democratiepromotie is ook een hulpmiddel om politieke partijen te versterken, zowel in hun algemene institutionele basis als in hun meer specifieke verkiezingsgerelateerde inzet.³⁷ De tweede categorie is de democratische hulp op het gebied van bestuurlijke processen. Deze hulp bestaat uit programma's die nationale wetgevers versterken, gerechtelijke hervormingsinspanningen, politieopleidingen, de opzet van politie-herstructureringsprogramma's ter versterking van de lokale regering en hulp bij inspanningen om een grondwet te (her)schrijven. Ook kan het leger een doelgroep zijn voor democratische hulp. Dat kan bijvoorbeeld gebeuren door middel van programma's die de ontwikkeling nastreven van prodemocratische houdingen in een defensieorganisatie, de versterking van civiele controles of een andere verbetering van de civiel-militaire relaties. De derde categorie omvat de democratische hulp aan een maatschappelijke organisatie van een land en zijn bevolking. Dit betreft steun aan ngo's die zich bezighouden met publieke belangbehartiging, mensenrechten, emancipatiethema's of verkiezingsmonitoring. Democratiepromotie kan als hulp dienen bij de opbouw van onafhankelijke media en de ondersteuning van onafhankelijke vakbonden en programma's die erop gericht zijn een beter begrip van de democratie bij burgers te creëren. Hierbij kan worden gedacht aan burgeronderwijsprojecten, conferenties en seminars over democratie en educatieve uitwisselingsprogramma's.³⁸ Naast de verschillende vormen van

³⁶ Ibidem, 27.

³⁷ Carothers, *Taking Stock of Democracy Assistance*, 188.

³⁸ Ibidem, 188.

democratiepromotie en de verschillende instituten die dit verlenen, is een ander aspect van belang om het fenomeen democratiepromotie te begrijpen. Dit betreft de invalshoek waarmee de verschillende voorgenoemde instituten democratiepromotie aanbieden. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen twee invalshoeken om democratiepromotie te benaderen. Dit betreft de ondersteuning van politieke partijen en de ondersteuning van de algemene democratie-opbouw hulp. De politieke aanpak vloeit voort uit een relatief nauwe opvatting van democratiepromotie. Deze is vooral gericht op democratieondersteuning bij verkiezingen en politieke vrijheden. De politieke aanpak benadert democratisering als een proces van politieke strijd, waarin democraten ernaar streven de overhand in de samenleving te verkrijgen over niet-democraten. De ontwikkelingsbenadering berust daarentegen op een bredere opvatting van democratiepromotie. Deze omvat hoe mensen zich in een samenleving verhouden tot begrippen als 'gelijkheid' en 'rechtvaardigheid'. De ontwikkelingsbenadering ziet het begrip 'democratisering' als een traag, iteratief proces van verandering, waarvan een samenhangende reeks politieke en sociaaleconomische ontwikkelingen een onderdeel is.³⁹

1.3 Instituties die inzetten op democratiepromotie

Nu bekend is welke vormen van interventies bestaan en aan wie of wat deze hulp wordt geboden en met welke invalshoek, staat in deze paragraaf centraal welke instituties de democratiepromotie uitvoeren. Deze uitvoerders van democratiepromotie kunnen worden onderverdeeld in vier typen instituties. Het eerste type bestaat uit staten die hulpprogramma's aanbieden, zoals de VS door middel van het agentschap USAID, vallend onder het ministerie van Buitenlandse Zaken. Het tweede type betreft internationale organisaties en donoren zoals de donororganisaties van de VN, de EU en internationale financiële organisaties. Het derde type betreft organisaties die semi-onafhankelijk zijn, zoals het NIMD en Duitse *Stiftungen* van politieke partijen, zoals de Friedrich Eberhart Stiftung (FES). *Stiftungen* streven naar politieke educatie en het publieke debat.⁴⁰ Desondanks worden Duitse politieke *Stiftungen* meestal geassocieerd met een 'politiëk partijdige benadering' (of 'broederschap' of 'zusterpartijwerk'), omdat ze alleen samenwerken met partijen die ideologisch verwant zijn.⁴¹ Echter, dit is

³⁹ Thomas Carothers, "Democracy Assistance: Political Vs. Developmental?," *Journal of Democracy*, 20 (2009): 1, 5.

⁴⁰ Mohr, *The German Political Foundations*, 2010, 26-27., <http://dissertation.com/books/1599423316> (16 mei 2019).

⁴¹ Gero Erdmann, *Hesitant Bedfellows: The German Stiftungen and Party Aid in Africa. An Attempt at an Assessment*, CSGR Working Paper No 184/05, Centre for the Study of Globalisation and Regionalisation,

gedeeltelijk waar. Hoewel de grondslagen erop wijzen dat ze ideologisch een deel van een partij uitmaken, zijn *Stiftungen* in hun benadering veel breder en 'multi-partisan'.⁴² De omvang van de binnenlandse en internationale activiteiten van de stichtingen is enorm. Oorspronkelijk zijn ze begonnen met activiteiten die betrekking hebben op de politieke en algemene educatie van burgers over democratie.⁴³ Het vierde type instituties betreft private organisaties die democratieondersteuning verlenen, zoals de *Open Society Foundation* (OSF) van de Amerikaanse oprichter en filantroop George Soros.⁴⁴ In deze scriptie worden deze instituties en hun motivatie niet besproken, omdat zij, gezien de private aard van deze organisaties, niet de motivatie van een land verklaren.

Nu bekend is welke vormen van democratiepromotie bestaan en hoe landen deze vormgeven, volgt de vraag welke redenen landen hebben in te zetten op democratiepromotie. Gabriela Almond en Sidney Verba maken deze samenhang duidelijk. Zij doen dat door te beschrijven dat de politieke cultuur bestaat uit een veelheid aan houdingen, waarden en gevoelens die het politieke proces betekenis geven. Zij stellen dat de politieke cultuur de subjectieve psychologische dimensie is van de politiek. Toegepast op het buitenlandbeleid kan de politieke cultuur begrepen worden als de “totaliteit van de historisch gegroeide, politiek belangrijke en in de loop van de tijd relatief stabiele attitudes en gedragswijzen van de samenleving” ten opzichte van buitenlandse politiek.⁴⁵ De politieke cultuur legitimeert derhalve het buitenlandbeleid en bepaalt de richting van de acties. Waarden zijn in deze context van cruciaal belang, omdat ze de doelen en belangen van het buitenlandbeleid van een land definiëren.⁴⁶

Hoofdstuk 2. De Verenigde Staten en democratiepromotie

2.1 Nationale en internationale politieke culturele historie

De VS kent een traditie van democratische interventies in de wereld. Democratiepromotie is een van de fundamentele elementen van het buitenlandbeleid van de VS. Het was president Woodrow Wilson (1856-1924) die democratie in de wereldorde centraal stelde en daarmee

(University of Warwick 2005) 3, http://wrap.warwick.ac.uk/1919/1/WRAP_Erdmann_wp18405.pdf (16 mei 2019).

⁴² Mohr, *The German Political Foundations*, 28.

⁴³ Mohr, *The German Political Foundations*, 23-24.

⁴⁴ Bridoux en Kurki, *Democracy Promotion*, 22.

⁴⁵ Hans Maull, *Germany's Uncertain Power. Foreign policy on the Berlin Republic*, (Basingstoke: Palgrave macmillan, 2006), 21.

⁴⁶ Maull, *Germany's Uncertain Power*, 21.

vrede, vrije handel en collectieve veiligheid wilde bevorderen. De ideeën van Wilson, die ook wel het *Wilsonianism* worden genoemd, zijn volgens Jeff Bridoux en Milja Kurki de fundamenten van het idee dat democratie gepromoot moet worden.⁴⁷ De internationale politieke positie van de VS is direct verbonden met democratiepromotie. Immers, het was Wilson die als eerste Amerikaanse president democratiepromotie als centraal uitgangspunt voor het Amerikaanse buitenlandbeleid nam.⁴⁸ Dit begon met de speech van Wilson, waarin hij de oorlogsverklaring aan Duitsland in 1917 verantwoordde. Dat deed hij door te stellen dat het noodzakelijk was het Duitse imperialisme te stoppen en dat de wereld veilig gemaakt moest worden door democratie.⁴⁹

Wilsons overtuiging was dat democratieën niet met elkaar dienen te vechten en dat vrije handel en de groei van internationale handel staten moderniseren en civiliseren. Daardoor gaan zij vredelievend met elkaar om, vanwege de voorspoed die dit met zich meebrengt. Daarnaast was hij ervan overtuigd dat internationale instituten een belangrijke moderniserende en civiliserende rol spelen, waarmee de basis gelegd kon worden voor een systeem van collectieve veiligheid.⁵⁰ De oprichting van de League of Nations (Volkenbond) was een poging van Wilson een gemeenschap van naties te creëren. De Volkenbond werd opgericht in 1919 om een einde te maken aan alle oorlogen. Op 16 januari 1920 werd de eerste algemene vergadering gehouden op basis van het Verdrag van Versailles.⁵¹ De Volkenbond benoemde de universele mensenrechten niet en staten hadden mensenrechten niet als onderdeel van hun buitenlandbeleid. Wel was er internationaal humanitair recht voor gewapende conflicten. Daarnaast verrichtten de lidstaten soms humanitaire beleidsmaatregelen die betrekking hadden op vluchtelingen, kolonies (via de League Mandates Commission) en interventies aangaande andere sociale onderwerpen. Tot 1944 bleven mensenrechten eerder een nationale dan een internationale aangelegenheid. Een uitzondering daarop waren de minderheidsverdragen voor sommige Centraal-Europese staten in de tussenoorlogse jaren en de internationale wetgeving inzake vreemdelingen.⁵² Wilson was ervan overtuigd dat de wereld aan het begin van de twintigste eeuw experimenteerde met een democratische revolutie in het verlengde van

⁴⁷ Bridoux en Kurki, *Democracy Promotion*, 4.

⁴⁸ Michell, *Democracy promotion Paradox*, 32.

⁴⁹ Woodrow Wilson, War Messages, 65th Cong., 1st Sess. Senate Doc. No. 5, Serial No. 7264, Washington, D.C., 1917; pp. 3-8, passim.

⁵⁰ Bridoux en Kurki, *Democracy Promotion*, 4-5.

⁵¹ George Scott, *The Rise and Fall of the League of Nations*, (London: Hutchinson, 1973), 51.

⁵² David Forsythe, *Human Rights in International Relations* (Cambridge, Cambridge University, 2000), 234.

Amerikaanse democratische principes. Dit zorgde ervoor dat de VS voor zichzelf een speciale verantwoordelijkheid zag de wereld te begeleiden naar een nieuw tijdperk van democratische verlichting. Wilson ging daarbij uit van de VS die richting gaf aan een wereld gebaseerd op liberale waarden en de liberale internationalistische visie van de wereld.⁵³

2.2 Het buitenlandbeleid van de Verenigde Staten

Vanaf 1950 was de Amerikaanse hulp in de kern georiënteerd op veiligheid. Deze bestond voornamelijk uit economische en militaire bijstand aan staten die vriendschappelijke banden onderhielden met de VS. In de jaren zestig nam de economische ontwikkeling van de Amerikaanse hulp als prioriteit toe als een doel op zichzelf. Echter, deze had ook een doelstelling die verband hield met de Amerikaanse veiligheidsbelangen. Het idee hierachter was dat als economische ontwikkeling bevorderd werd, het derdewereldlanden zou afschrikken communistisch te worden. Democratiepromotie als onderdeel van het buitenlandbeleid van de VS werd voornamelijk gerealiseerd door economische hulp aan andere landen. Dat gebeurde onder de algemene beredenering van de 'moderniseringstheorie'. Deze gaat uit van de gedachte dat economische ontwikkelingen een politieke ontwikkeling richting democratie tot gevolg heeft.⁵⁴

In 1966 werd in de VS, door de passage van de *Foreign Assistance Act* uit USAID, opgedragen maximale inzet te realiseren om economische ontwikkeling van ontwikkelingslanden te waarborgen. Dat diende te gebeuren door aanmoediging van democratische private instellingen en democratische lokale overheidsinstellingen.⁵⁵ Het betreffende wetsartikel *Foreign Assistance Act* is daarmee de eerste basis voor democratiepromotiebeleid.⁵⁶ Echter, in de praktijk interpreteerde USAID deze aangenomen wet *Title IX* meer als een opdracht tot het stimuleren van economische ontwikkeling in derdewereldlanden in het algemeen dan om democratische instituties te promoten.⁵⁷ In 1978 nam het Amerikaanse Congres sectie 116 (E) (onderdeel van de *Foreign Assistance Act of 1961*) de buitenlandse bijstandswet aan. Deze stond het gebruik toe van hulpfondsen om

⁵³ Bridoux en Kurki, *Democracy Promotion*, 5.

⁵⁴ Carothers, *Taking Stock of Democracy Assistance*, 182.

⁵⁵ USA Committee on International Relations, "Legislation on Foreign Relations Through 2002," 2003, <https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1868/faa.pdf> (18 augustus 2018).

⁵⁶ USA Committee on International Relations, *Legislation*; Carothers, *Taking Stock of USA*, 182.

⁵⁷ Carothers, *Taking Stock of Democracy Assistance*, 183.

mensenrechten in andere landen te bevorderen.⁵⁸ Hieruit volgden enkele kleine initiatieven, zoals de financiering van rechtsbijstandscentra in Latijns-Amerika. Echter, deze interventies waren een klein onderdeel van de algemene portefeuille van Amerikaanse hulp.⁵⁹ Pas in de jaren tachtig nam democratiepromotie een hoge vlucht onder de regering Reagan (1981-1989). Deze wilde de nadruk leggen op een hernieuwd anticommunisme.⁶⁰

2.3 Ontwikkeling van democratiepromotie als buitenlandbeleid-instrument

Gezien de sterke verbondenheid van de nationale cultuur van de VS met zijn buitenlandbeleid en het feit dat deze verbondenheid vaak door presidenten op het wereldtoneel geuit wordt, komen in deze paragraaf de ontwikkelingen aan bod die democratiepromotie als beleidsinstrument heeft doorgemaakt. Verschillende presidenten hebben een eigen duiding gegeven aan democratiepromotie als beleid door gebruik te maken van *speech acts*.

2.3.1 President Reagan 1981-1989

De Amerikaanse president Reagan en zijn team waren bezorgd over hun buitenlandse politiek. Specifiek waren zij bezorgd over hun reputatie ten aanzien van eventueel onvoldoende Amerikaanse betrokkenheid bij de ideeënoorlog (tussen kapitalisme en communisme) met de Sovjetunie. Hierbij wilden de Amerikanen het communisme bestrijden. Zodoende heeft de regering Reagan (1981-1989) democratische bijstand geïntroduceerd die, ondanks relatief weinig financiering, het belangrijkste instrument werd van democratiepromotie.⁶¹ Reagan en zijn regering ontwikkelden plannen voor een ambitieuze publieke diplomatieke campagne. Daarbij stond de bevordering van het idee van democratie over de hele wereld centraal. In 1982 kondigde president Reagan voor het Britse parlement aan dat de regering van de VS een nieuwe hulpactie zou ondernemen om de democratische campagne in andere landen te bevorderen. Dit kreeg geen steun van het Congres. Echter, in 1983 keurde het Congres wel een bijbehorend plan goed voor de oprichting van een particuliere, door de regering gefinancierde organisatie, gewijd aan de promotie van democratie: *National Endowment for Democracy* (NED). De oprichting van de NED was een belangrijke stap voor de Amerikaanse programma's voor democratiepromotie.⁶²

⁵⁸ USAID, "Foreign Assistance Act of 1961." 2018, <https://fas.org/spp/crs/row/R40089.pdf> (18 augustus 2018).

⁵⁹ Ibidem, 183.

⁶⁰ Carothers, *Taking Stock of Democracy Assistance*, 183.

⁶¹ Huber, *Democracy Promotion*, 64.

⁶² Carothers, *Taking Stock of Democracy Assistance*, 183.

De groei van democratiepromotie binnen het officiële Amerikaanse beleid begon kort na de oprichting van de NED. In Centraal-Amerika hadden halverwege de jaren tachtig diplomaten uit de VS en USAID een begin gemaakt met diverse hulpinspanningen. Sommigen daarvan waren gericht op de ondersteuning van overgangsverkiezingen. Deze initiatieven waren onderdeel van de inspanningen van de regering Reagan om in Centraal-Amerika de overgang naar democratisch verkozen regeringen te bevorderen. Deze inspanningen maakten op hun beurt deel uit van het grotere beleid van de regering Reagan. Dit was erop gericht de verspreiding van de linkse subversie in Centraal-Amerika, die door de Sovjetunie gesponsord was, te beperken. Echter, deze inzet werd snel vanzelfsprekend. USAID begon aanvullend hulp aan te bieden op het gebied van de rechtsstaat. Dat gebeurde naast andere vormen van hulp die direct gericht waren op de bevordering van democratie in verschillende delen van Latijns-Amerika. De regering van de VS wilde de trend van onophoudelijke bemoedigende overgangen van militaire heerschappij naar democratie ondersteunen. Aan het einde van de tweede regeerperiode van Reagan (1985-1989) was de VS betrokken bij uitgebreide inspanningen voor democratie promotie in landen als Chili, Haïti en Paraguay. Daarbij waren anticommunistische en strategische overwegingen de primair motiverende factoren.⁶³ Het Witte Huis streefde er vervolgens naar het mensenrechtenaspect aan te passen. Dit kon in de Koude Oorlog worden gebruikt in de strijd tegen communistische regimes en, op een meer defensieve wijze, tegen binnenlandse tegenstanders van het Amerikaanse mensenrechtenbeleid.⁶⁴

2.3.2 President Bush senior 1989-1993

President Reagan werd opgevolgd door president George Bush senior, die regeerde tussen 1989 en 1993. Hoewel Bush senior bekendstond als een president die niet veel aandacht besteedde aan democratiepromotie, zou dat door een samenloop van internationale ontwikkelingen aan het einde van zijn regeerperiode veranderen. Bush zette in op democratiepromotie vanwege ontwikkelingen als de val van de Berlijnse Muur in 1989, het uiteenvallen van de Sovjetunie (SU) aan het begin van de jaren negentig van de vorige eeuw en de democratische vooruitgang. Deze gebeurtenissen vonden plaats in het post-Koude Oorlog-tijdperk. De regering Bush senior benadrukte met name dat sprake was van een democratische revolutie in de SU. De regering

⁶³ Ibidem, 184.

⁶⁴ Tamar Jacoby, *The Reagan Turnaround on Human Rights*, *Foreign Affairs*, 64 (1986): 5, 1067.

maakte democratiepromotie, naast het economische beleid en het veiligheidsbeleid, tot een van de drie belangrijkste fundamentele elementen van haar buitenlandbeleid.⁶⁵

2.3.3 President Clinton 1993-2001

Hoewel dit op basis van hun reputatie verrassend lijkt, blijkt uit een vergelijking tussen president Bush senior en zijn opvolger president Clinton, die regeerde van 1993 tot en met 2001, dat beide presidenten overeenkomstig hebben geopereerd. Dat geldt voor zowel de buitenlandse regionale inzet als de mate van deze inzet.⁶⁶ Het beeld dat Clinton meer visie had dan Bush op het gebied van democratiepromotie, is desondanks intact gebleven. Dat heeft onder andere te maken met het feit dat het Clinton-campagneteam Bush senior in de verkiezingscampagne van 1992 als zwak wilde afspiegelen op het gebied van democratiepromotie en mensenrechten. Dit gaf Clinton de mogelijkheid zich het thema democratiepromotie toe te eigenen en tegelijkertijd Bush senior weg te zetten als een leider die zowel op nationaal als internationaal vlak geen visie had.⁶⁷ Carothers onderschrijft deze oorsprong en motivatie van Clinton om democratiepromotie gedurende zijn regeerperiode in te zetten als buitenlandbeleid. Voor Clinton werd democratiepromotie een combinatie van een idealistische insteek (het goede doen in het buitenland) en een pragmatische benadering waarbij de veiligheid en economische belangen van de VS gewaarborgd konden worden.⁶⁸ President Clinton combineerde zo verschillende motieven om zich democratiepromotie toe te eigenen.

2.3.4 President Bush junior 2001-2009

President Bush junior, die president Clinton opvolgde in 2001 en regeerde tot 2009, heeft gedurende zijn regeerperiode de publieke perceptie op democratiepromotie als buitenlandbeleid-instrument definitief veranderd. Democratiepromotie was, vanwege de retoriek die Bush junior inzette, vanaf zijn regeerperiode niet meer los te zien van binnenlandse politieke discussies over democratiepromotie.⁶⁹ Gedurende zijn regeerperiode vond op 11 september 2001 de aanslag op het World Trade Center in New York plaats. Daarop volgde de oorlog in Afghanistan (7 oktober 2001-heden), gevolgd door de oorlog in Irak (2003-2011). De meest bekende en veelzeggende retoriek op het gebied van democratiepromotie was de speech

⁶⁵ Thomas Carothers, *Critical Mission; Essays on Democracy Promotion*, (Washington, Carnegie Endowment for International Peace, 2004), 24.

⁶⁶ Carothers, *Critical Mission*, 25.

⁶⁷ *Ibidem*, 24.

⁶⁸ *Ibidem*, 23-24.

⁶⁹ Mitchell, *The Democracy Promotion Paradox*, 130-131.

die Bush junior gaf op 1 mei 2003 vanaf het vliegdekschip USS Abraham Lincoln. Deze speech werd bekend als de *'Mission Accomplished'*-speech. Hierin legde hij bloot dat zijn visie op democratiepromotie zijn geloof in vrijheid en democratie was. Deze speech van Bush was een vorm van identitieve democratiepromotie, door de inzet van speech acts en daarmee het streven het publiek van de eigen waarden te overtuigen. De jaren ervoor was slechts een kleine groep zich bewust van democratiepromotie: de professionals op het gebied van buitenlands beleid en anderen werkzaam in dit werkveld. Bush junior maakte de term bekend onder een breed publiek. Daardoor heerst de associatie dat democratiepromotie alleen een onderdeel was van de regering Bush junior.⁷⁰ De oorlog in Irak zorgde ervoor dat democratiepromotie veranderde van een vrijwillige en niet-dwangmatige doelstelling naar democratiepromotie als instrument van een brede veiligheidsagenda van westerse staten. Volgens Bridoux en Kurki is de perceptie van democratiepromotie als een vorm van militaire dwang erger, aangezien het ingezet werd als sluitstuk van de oorlog tegen 'schurkenstaten'.⁷¹ Dit heeft onder andere geleid tot negatieve beeldvorming van de VS in de Arabische wereld. Staten in de Arabische wereld weigeren dan ook hulp door middel van democratiepromotie van de VS, aangezien dit in verband wordt gebracht met een inbreuk op hun eigen nationale beleid en aantasting van hun soevereiniteit. Desondanks zien deze staten de VS wel graag steun geven door middel van investeringen in hun economieën.⁷²

2.3.5 President Barack Obama 2009-2017

Barack Obama volgde president Bush in 2009 op en regeerde tot en met januari 2017. Door de economische omstandigheden en de transitie van een Republikeinse naar een Democratische regering, kwam het nationale thema van bezuinigingen terug in de binnenlandse politiek van de VS. Hierdoor verschoof de aandacht van buitenlands beleid naar binnenlands beleid. Democratiepromotie werd geassocieerd met president Bush junior. President Obama probeerde er een andere nadruk op te leggen, ondanks dat de budgettaire bestedingen voor democratiepromotie minimaal waren.⁷³ Obama en zijn buitenlandbeleid-team namen bijvoorbeeld stappen om democratiepromotie minder expliciet in het buitenlandbeleid naar voren te brengen. Daarnaast was de regering Obama het eerste half jaar meer gericht op de verbetering van de diplomatieke relaties met niet-democratische landen als Iran. President

⁷⁰ Ibidem, 130-131.

⁷¹ Bridoux en Kurki, *Democracy Promotion*, 48.

⁷² Ibidem, 49.

⁷³ Mitchell, *The democracy Promotion Paradox*, 139-140.

Obama ontwikkelde zijn eigen strategie op het gebied van democratiepromotie en richtte zich er meer op multilaterale betrokkenheid te benadrukken. Ook versterkte hij de verbreding van het normatieve en institutionele raamwerk van democratiepromotie. Ondanks dat de regering-Obama tijdens de Arabische Lente werd uitgedaagd in te zetten op democratiepromotie, was de VS bevreesd zijn economische belangen en veiligheidsbelangen in gevaar te brengen.⁷⁴ De verandering die president Obama aanbracht aan het buitenlandbeleid van de VS, en daarmee aan democratiepromotie als instrument waar de VS om bekendstond, is terug te vinden in de speech *A New Beginning*. Deze hield hij op 4 juni 2009 in Cairo. Met deze speech zette president Obama zijn nieuwe koers uiteen met betrekking tot democratiepromotie. Deze nieuwe koers zou gedurende een aantal jaren leidend worden voor het buitenlandbeleid van de VS. Hij maakte hierin onderscheid tussen zijn eigen koers en die van zijn voorganger Bush junior.⁷⁵ De regering Obama benadrukte in deze speech dat de VS zijn beleid niet onder dwang op zou leggen en dat zij niet de Amerikaanse democratiestijl zou promoten. De nadruk zou moeten liggen op universele rechten en principes.⁷⁶ Hieruit blijkt dat president Obama op zoek was naar de verbinding met andere landen, in plaats van de Amerikaanse normen opleggen met betrekking tot democratie. Opvallend hierin is dat hij benadrukte dat democratiepromotie minder normatief zou moeten zijn. Tegelijkertijd schetste hij wel de verwachting dat democratisering ingezet werd door andere landen, gezien het gebruik van het woord ‘*must*’ in zijn speech. Of het consequenties zou hebben als landen zich hier niet aan hielden, liet hij in het midden.⁷⁷ Hij was gemotiveerd met het buitenlandbeleid van de VS een nieuwe koers in te zetten. Deze motivatie was met name gedreven vanuit de negatieve gevoelens die voortkwamen uit de periode van de regering Bush junior en de inzet van democratiepromotie tijdens de oorlogen in Irak (2003-2011) en Afghanistan (2001-heden).⁷⁸

2.4 United States Aid for International Development als democratiepromotie-instrument

Gedurende de opkomst van democratiepromotie onder verschillende presidenten in de periode vanaf 1960, speelde het USAID een belangrijke rol als gedelegeerde uitvoerder van het Amerikaanse democratiepromotiebeleid. De missie van USAID, opgericht in 1960, is namens

⁷⁴ Thomas Carothers, “Democracy Policy under Obama; Revitalization or Retreat?” 2012, 5-6, https://carnegieendowment.org/files/democracy_under_obama.pdf, (19 augustus 2018).

⁷⁵ Carothers, Democracy Policy under Obama, 9.

⁷⁶ Ibidem

⁷⁷ Barack Obama, “A New Beginning in Cairo.” [Speech transcript], 2009, <https://obamawhitehouse.archives.gov/issues/foreign-policy/presidents-speech-cairo-a-new-beginning> (19 augustus 2018).

⁷⁸ Carothers, ‘Democracy Policy under Obama’, 14.

het Amerikaanse volk democratie promoten en democratische waarden verspreiden in het buitenland. Daarmee dient het agentschap een vrije, vredige en welvarende wereld te bevorderen. Ter ondersteuning van het buitenlandbeleid van de VS leidt het USAID de internationale ontwikkelings- en rampenhulp van de Amerikaanse regering. USAID doet dit door middel van partnerschappen en investeringen die volgens USAID levens redden, armoede verminderen, democratisch bestuur versterken en mensen helpen humanitaire crises te overwinnen en vooruitgang te boeken. De doelstelling van USAID is partners ondersteunen zelfredzaam te worden en hen in staat stellen hun eigen ontwikkelingsproces te leiden. De bereikte doelen ziet USAID terug in de geboekte vooruitgang door conflicten te verkleinen, de verspreiding van pandemieën te voorkomen en de aanjagers van geweld, instabiliteit, transnationale criminaliteit en andere veiligheidsbedreigingen tegen te gaan. Ook is duidelijk dat USAID zichzelf ziet als een agentschap dat zich inzet om de Amerikaanse welvaart te promoten. Dat doet het door investeringen te doen die de markten voor Amerikaanse export uitbreiden en een gelijk speelveld te creëren voor Amerikaanse bedrijven.⁷⁹ USAID geeft duidelijk weer dat voor de VS democratiepromotie een manier is om, naast vrijheid en vrede, welvaart te creëren. Deze is weer direct verbonden met het belang de eigen Amerikaanse welvaart te promoten.

2.5 Subconclusie

Gekeken is naar de nationale en internationale politiek-culturele historie die bepalend is geweest voor de VS om democratiepromotie in te zetten. Op basis daarvan kan geconcludeerd worden dat de VS als grootmacht in de wereld een lange traditie kent in het gebruik van democratiepromotie als buitenlandbeleid-instrument. Door president Wilson werd reeds aan het begin van de twintigste eeuw geëxperimenteerd met een democratische revolutie, in het verlengde van de Amerikaanse democratische principes. Dit zorgde ervoor dat de VS voor zichzelf een speciale verantwoordelijkheid zag de wereld te begeleiden in een nieuw tijdperk van democratische verlichting. In eerste instantie ging de VS als groeiende wereldmacht op zoek naar een rol op het wereldtoneel en later als superpower en een politieke internationale

⁷⁹ USAID Who We Are: Mission, vision and Values', <https://www.usaid.gov/who-we-are/mission-vision-values> (18 augustus 2018).

hegemonie.⁸⁰ Democratiepromotie is volgens Lincoln Mitchell, schrijver van het boek *The Democracy Promotion Paradox*, een reflectie van Amerikaans eigenbelang of, vanuit kritisch perspectief, een imperialistische houding. Democratiepromotie is een karakteristiek aspect van de Amerikaanse cultuur en van het buitenlandbeleid van de VS, die ernaar streeft een belangrijke, centrale en dominante rol te spelen in de wereld.⁸¹ De deelvraag welke democratiepromotie de VS voornamelijk inzet en met welke motivatie, kan met deze informatie beantwoord worden. Geconcludeerd kan worden dat president Wilson democratiepromotie inzette als doctrine om de wereld te verbeteren. President Reagan gebruikte democratiepromotiebeleid als anticommunismedoctrine en president Bush senior voor de begeleiding van nieuwe staten na de Koude Oorlog. President Clinton gebruikte democratiepromotie vooral als verkiezings- en imagowapen voor hemzelf, en president Bush junior als buitenlandbeleidsmiddel in combinatie met de invasie in Irak. President Obama wilde vooral het negatieve beeld van democratiepromotie herstellen door middel van speech acts. Ook is duidelijk geworden dat de presidenten van de VS en hun buitenlandbeleid grotendeels afhankelijk waren van externe factoren; deze bepaalden hun motivatie om in te zetten op democratiepromotie. Voorbeelden daarvan zijn de Koude Oorlog (1945-1991), de val van de Berlijnse Muur (1989), de oorlog in Afghanistan (2001-heden), de oorlog in Irak (2003-2011) en de Arabische Lente (2010). Verschillende VS-presidenten handelden onder invloed van nationale en internationale ontwikkelingen. Zij hebben zo hun eigen invalshoek en redenen gehad in te zetten op democratiepromotie. Verschillende instituten in de VS zetten in op democratiepromotie. USAID is het oudste democratiepromotie-instituut van de VS en is het meest verbonden geweest met alle presidenten. USAID fungeert als agentschap van het Amerikaanse buitenlandbeleid en als directe uitvoerder van nationaal beleid. De rol en doelstellingen van USAID laten zien dat de motivatie van de VS om in te zetten op democratiepromotie niet alleen voortkomt uit een gedrevenheid om vrijheid en vrede te creëren. Ook welvaart creëren, de verbondenheid met het belang om Amerikaanse welvaart te promoten en economische ontwikkelingen staan in een direct verband met democratieën die een goede voedingsbodem zijn om handel te kunnen realiseren. Democratiepromotie is derhalve voor de VS ook een middel om andere belangen te dienen, zoals die van de eigen handel.

⁸⁰ Mitchell, *Democracy promotion Paradox*, 33.

⁸¹ *Ibidem*, 33.

3. Duitsland en democratiepromotie

3.1 Nationale en internationale politieke culturele historie

Voor Duitsland, dat heeft geworsteld met zijn rol in de wereld na de Tweede Wereldoorlog (1939-1945), is juist deze historie bepalend geweest voor de wijze waarop Duitsland inzet op democratiepromotie. Duitsland ontleent zijn morele gezag aan democratie en mensenrechten vanuit het eigen historisch perspectief na de Tweede Wereldoorlog. Dat komt omdat West-Duitsland een democratiseringsproces onderging met hulp van het *Marshallplan* (8 april 1948), geïnitieerd door de VS.⁸² Het begin van een buitenlandse cultuur na de Tweede Wereldoorlog

⁸²Jörg Faust and Julia Leininger, “*Supporting Democracy Abroad: An Assessment of Leading Power*,” 2012, 1 https://freedomhouse.org/sites/default/files/GSD_Overview_and_Country_Reports.pdf (12 mei 2018).

lag in handen van een kleine politieke elite en de bezettingsmacht. De nieuwe buitenlandbeleidscultuur van Duitsland werd gevormd door de ervaringen van het nationaalsocialisme, oorlog en de nederlaag. Tegen de jaren zestig was de buitenlandse beleidscultuur van Duitsland als civiele macht grotendeels geconsolideerd.⁸³ Het ideaaltype van een civiele macht is met name afhankelijk van de externe en interne voorwaarden om deze rol te kunnen vervullen. De voorwaarden betreffen een vriendelijke, niet-gewelddadige, zeer geïnstitutionaliseerde omgeving, effectief functionerende instituties en betrouwbare en coöperatieve partners. Duitsland kan als civiele macht effectief opereren onder dergelijke omstandigheden. Het succes als civiele macht in het verleden had dan ook direct te maken met die omstandigheden. Dit genereerde vertrouwen in Duitsland als land, dat op die wijze invloed uitoefent in de multilaterale context. Het zorgde voor behoud en voortzetting van deze favoriete vorm van Duits buitenlands beleid.⁸⁴

3.2 Het buitenlandbeleid van Duitsland als civiele macht

De nieuwe cultuur van het post-oorlog Duitse buitenlandbeleid werd gevormd door de ervaringen met het nationaalsocialisme en het verlies van de Tweede Wereldoorlog (1939-1945).⁸⁵ De Duitse buitenlandbeleidscultuur kent als grondslag de afwijzing van het nationaalsocialistisch beleid, de verhouding tot het eigen oorlogsverleden en de verbondenheid met het westen. Duitsland is dan ook verbonden met de 'gemeenschap van westerse democratieën'. Het streeft ernaar betrouwbaar en voorspelbaar te zijn. Echter, evengoed vertoont het sceptisch gedrag tegenover het gebruik van militaire macht als instrument om buitenlands beleid te beïnvloeden.⁸⁶ Duitsland is derhalve terughoudend om actief (militair) interventiebeleid te voeren, vanwege zijn rol als agressor tijdens de oorlog.⁸⁷ Duitsland overwon het nationalisme door integratie en de overdracht van (enige) soevereiniteit aan de Europese Unie. Duitsland heeft economische groei en sociale welvaart als uitgangspunten genomen. Het heeft deze ingezet als plaatsvervanger voor territoriale expansie, toename van macht en het zijn van een supermacht. Duitsland heeft een liberale houding tegenover internationale economieën. Het buitenlands beleid van Duitsland wordt gekenmerkt door principieel multilateralisme. Daarbij was het streven de internationale relaties te

⁸³ Maull, *Germany's Uncertain Power*, 21.

⁸⁴ *Ibidem*, 275.

⁸⁵ *Ibidem*, 21.

⁸⁶ Maull, *Germany's Uncertain Power*, 21.

⁸⁷ Faust and Leininger '*Supporting Democracy Abroad*, 1.

institutionaliseren en deze een wettelijke basis te geven. Daarnaast had het de wens de relatie met de Europese Unie en de NAVO te verdiepen. Ook wilde het inspanningen leveren om stabiliteit, detente en samenwerking in heel Europa te bevorderen. Het toonde daarbij de bereidheid om soevereine rechten op te geven en/of over te dragen. In het algemeen wilde Duitsland een laag profiel houden. Daarmee wilde het aanspraken op leiderschap vermijden, evenals de indruk dat Duitsland zuiver nationale belangen nastreefde.⁸⁸ Na de val van de Berlijnse Muur in 1989 werd de eenwording van West- en Oost-Duitsland een feit.⁸⁹ Na de val van de muur omarmde een verenigd Duitsland de bevordering van democratie en mensenrechten als onderdeel van de langetermijn-doelstellingen van zijn buitenlandbeleid. Vóór de jaren negentig was democratiepromotie met name een zaak van politieke *Stiftungen*. De retoriek van mensenrechtenbeleid vanuit de Bundesrepublik Deutschland (1949-1990) was een instrument gericht op het ideologische conflict met de Sovjet-Unie en de Deutsche Demokratische Republik (DDR) (1949-1990). De val van de muur veranderde de parameters van de Duitse benadering over democratiepromotie. Vanaf 1990 hebben Duitse regeringen de nadruk gelegd op mensenrechten als belangrijke leidraad voor hun buitenland- en ontwikkelingsbeleid.⁹⁰ Het Duitse mensenrechtenbeleid was consistent in de versterking van internationale mensenrechtennormen binnen de Verenigde Naties. Het was minder gericht op reageren op mensenrechtenschendingen in andere landen.⁹¹

Deze kenmerken, die typerend zijn voor de Duitse democratiebevordering sinds 1990, komen niet alleen overeen met het cultureel ingebed profiel van een civiele macht. Ze komen ook overeen met de materiële belangen van een zwaar op export gerichte middelgrote macht. De voorzichtige benadering van democratiebevordering door Duitsland adresseert overduidelijk de economische overwegingen met betrekking tot Duitse handel en investeringen. Politieke druk en economische sancties worden regelmatig afgewezen wanneer, zoals in China en Rusland, dergelijke economische belangen worden bedreigd.⁹²

⁸⁸ Maull, *Germany's Uncertain Power*, 21-22.

⁸⁹ Faust en Leininger, *Supporting Democracy Abroad*, 1.

⁹⁰ Jonas Wolff, manuscript: "Democracy Promotion and Civilian Power: The Example of Germany's 'Value-Oriented'", 2013, 4, https://www.researchgate.net/profile/Jonas_Wolff2/publication/263568985_Democracy_Promotion_and_Civilian_Power_The_Example_of_Germany's_'Value-Oriented'_Foreign_Policy/links/53fdf9c00cf2dca800042bcd.pdf (12 mei 2019).

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² *Ibidem*, 5.

3.3 Ontwikkeling van democratiepromotie als buitenlandbeleid-instrument

De Duitse steun voor democratie en mensenrechten wordt geïmplementeerd door middel van een heterogene set van ministeries, overheidsinstellingen en maatschappelijke organisaties. Daarnaast heeft het land een bijzonder rijke gemeenschap van ngo's, *Stiftungen* en denktanks die bijdragen aan democratiepromotie.⁹³

Voor het bestaan van het Duitse ontwikkelingshulpbeleid op het gebied van democratiepromotie vanaf 1989 was reeds een aantal democratiepromotie-instituten opgericht. Dit waren de *Stiftungen*, die zich richtten op democratiebevordering binnen politieke partijen. In eerste instantie waren deze gericht op de publieke educatie in West-Duitsland, maar na de Tweede Wereldoorlog veranderde dat.⁹⁴

Aanvankelijk waren deze politieke *Stiftungen* overwegend actief in Duitsland. Dat was zo omdat hun belangrijkste taken waren de bevordering van democratie en politieke (her)scholing voor de Duitsers na het Hitler-regime en de Tweede Wereldoorlog. De overgang van nationale programma's naar internationale missies ten behoeve van democratisering, volgde na de oprichting van het federale ministerie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (BMZ) in 1961. BMZ steunde de politieke *Stiftungen* met financiële middelen om sociaal-politieke onderwijshulp te bieden in ontwikkelingslanden. Sommigen van deze *Stiftungen* hadden reeds contact met verschillende overkoepelende organisaties in het buitenland, in het bijzonder met internationale partijverenigingen en federaties van vakbonden. Samen met BMZ heeft het Federale Buitenlandse Kantoor (AA) sinds de jaren zestig de basis gefinancierd om intellectueel begaafde mensen uit ontwikkelingslanden te ondersteunen.⁹⁵

Naast het budget bij BMZ voor de bevordering van sociaal-politiek werk, bestond tot 1997 een sub-begroting voor hulp met een meer politiek georiënteerde grondslag. Dit budget werd gebruikt voor projecten van sociaal-structurele aard. Met deze sociaal-structurele bijstandsprojecten wilden de *Stiftungen* gemarginaliseerde maatschappelijke groepen bereiken die gewoonlijk niet georganiseerd waren in bestaande politiek relevante groepen en bewegingen. De gedachte was dat deze groepen alleen via passende partners (de *Stiftungen*) rechtstreeks bereikt konden worden om hen ondersteuning te bieden om zichzelf te organiseren

⁹³ Ibidem, 5.

⁹⁴ Marianne Sieker, "The role of the German political foundations in international relations: transnational actors in public diplomacy," 2016, 16-17, http://eprints.nottingham.ac.uk/31455/1/Diss_final_20160130.pdf (18 augustus 2018).

⁹⁵ Christel Adick en Maria Giesemann, Relevance of German Political Foundations for Comparative Educational Research." *Germany Journal of Education and Research*, 5 (2015): 8 -9.

in hun eigen land. Een ander belangrijk motief voor de uitvoering van dergelijke projecten door de *Stiftungen* was en is nog steeds dat Duitsland dit een goede manier vindt om in het desbetreffende land 'een voet tussen de deur' te krijgen. Het hoofddoel is 'om mensen te helpen zichzelf te helpen'.⁹⁶ Deze projecten maakten het mogelijk contacten te creëren, vertrouwen te winnen en kennis te verwerven. Dit fungeerde als een belangrijke basis voor het werk met sociaal-politieke organisaties die in de toekomst van nut zouden kunnen zijn voor Duitse belangen. Tegelijkertijd konden de stichtingen hun werk voor de regeringen zichtbaar maken en zou het lijken of het werk voor een groot deel niet-politiek was.⁹⁷ Vanaf de jaren negentig gebruikte Duitsland het mensenrechtenaspect als richtlijn voor zijn buitenlandbeleid. In 1991 werden door BMZ politieke voorwaarden geformuleerd in relatie tot mensenrechten, *rule of law* en politieke participatie. Deze uitgangspunten en richtlijnen waren eerder soft criteria om partnerlanden te kunnen evalueren dan werkelijk harde voorwaarden voor hulp. BMZ creëerde in 1992 een democratiepromotie-faciliteit die met name gericht was op verkiezingswaarnemingsmissies. In de verdere jaren negentig zorgde het *Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit* (GIZ) voor een implementatie van de samenwerking op het gebied van mensenrechten en *rule of law*. Daarnaast legde het de focus op politieke ondersteuning van democratie en Duitse ontwikkelingssamenwerking.⁹⁸ BMZ beheert ongeveer de helft van de fondsen voor ontwikkelingssamenwerking. Daarmee is dit het belangrijkste ministerie dat gaat over het internationale overleg en de onderhandelingen met de ontwikkelingslanden over projecten die door organisaties worden uitgevoerd.⁹⁹

3.4 De juridische basis van *Stiftungen* als democratiepromotie-instrument

De reden dat Duitsland zowel van overheidswege als vanuit politieke *Stiftungen* op democratiepromotie inzet, ligt in het verleden. Door de ervaringen van de Weimarrepubliek en het Derde Rijk van 1933 tot 1945, vond Duitsland het van belang na te denken over de wijze waarop democratie onder de burgers gestimuleerd moest worden. Daarnaast vond Duitsland het van belang hoe de democratische structuren binnen een staat konden worden versterkt. Duitsland zocht daarom naar een instelling die deze taken op zich kon nemen. Het idee om instellingen te stichten en bestaande instellingen te gebruiken werd bediscussieerd. In artikel

⁹⁶ Mohr, *The German Political Foundations*, 262-263.

⁹⁷ *Ibidem*, 263.

⁹⁸ Wolff, *Democracy Promotion and Civilian Power*, 4.

⁹⁹ *Ibidem*, 132, 133.

21 van de Duitse grondwet (8) worden alleen politieke partijen genoemd als centrale instellingen en als politieke opinieorganen.¹⁰⁰ Echter, een beperking was dat politieke partijen geen geld uit stichtingen mochten gebruiken voor politieke onderwijsdoeleinden. Het idee werd geboren om onafhankelijke politieke stichtingen te starten die bij partijen waren aangesloten.¹⁰¹ Het politieke opbouwwerk en democratiepromotie als instrument hebben beide artikel 9 (I) GG uit de Duitse grondwet als juridische grondslag, specifiek wanneer het gaat om de juridische structuur en hun status als organisatie.¹⁰² Dit komt terug in artikel 12 (1) GG in de Duitse grondwet. Hierin wordt gesteld dat alle Duitsers het recht hebben verenigingen en bedrijven te vormen. Dit vormt de juridische basis om *Stiftungen* te kunnen oprichten.¹⁰³ Ook artikel 21 (I) uit de Duitse grondwet is relevant, omdat daarin centraal staat dat alle Duitsers het recht hebben op een vrije keuze van beroep, werkkring en opleiding.¹⁰⁴ Nu de context van de *Stiftungen* bekend is, is het relevant te kijken naar de oprichting van de verschillende *Stiftungen* en hoe deze zich hebben ontwikkeld.

3.5 De oprichting van *Stiftungen*

Het begin van de eerste Duitse politieke *Stiftungen* en activiteiten dateert uit 1925, toen de FES werd opgericht. De FES is vernoemd naar Friedrich Ebert (1871-1925), die in 1912 voor de sociaaldemocratische partij (SDP) lid was van de Duitse Reichstag. Na de Novemberrevolutie (1918-1919), de overgang van het Duitse Keizerrijk naar de Weimarrepubliek, werd Ebert in 1919 het eerste Duitse staatshoofd dat democratisch verkozen was.¹⁰⁵ De oprichting van de FES komt voort uit het testament van Friedrich Ebert. Hij stierf op 25 februari 1925 en had in zijn testament laten opnemen dat hij graag wilde dat een stichting ingesteld zou worden. Deze had als doelen alle mensen van alle lagen in de samenleving op te leiden in de democratische geest, het begrip tussen Duitsland en zijn burens te verbeteren en begaafde jongeren te stimuleren. Hierop besloten de SPD en de aangesloten bonden donaties te vragen om het FES mogelijk te

¹⁰⁰ Mohr, *The German Political Foundations*, 26.

¹⁰¹ Mohr, *The German Political Foundations*, 26.

¹⁰² Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz, “Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland Art 9,” z.d., http://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_9.html (31 juli 2018).

¹⁰³ Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz, “Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland Art 12,” z.d., http://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_12.html (31 juli 2018).

¹⁰⁴ Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz, “Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland Art 21,” z.d., https://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_21.html (31 juli 2018).

¹⁰⁵ Mohr, *The German Political Foundations*, 86.

maken.¹⁰⁶ Dit verklaart waarom deze *Stiftung* reeds eerder werkzaamheden kon verrichten zonder financiële steun van de Duitse overheid. Het FES had in eerste instantie financiële middelen verkregen uit donaties. Reeds op 2 maart 1925 werd de FES in Berlijn opgericht met als doel "jonge, bekwame proletariërs steun te verlenen voor een opleiding aan door de staat erkende instellingen". Tegen het einde van 1931 ontvingen 295 studenten ongeveer 52.000 Reichsmarks.¹⁰⁷ Zoals het Naziregime dat deed met alle sociaaldemocratische instellingen, verbood het ook de FES in 1933. Op initiatief van de Socialistische Duitse Student Union (SDS) werd het in januari 1947 opnieuw opgericht door het *Sozialdemokratische Partei Deutschlands*-bestuur. In het najaar van 1948 keurden het SDS- en het SPD-bestuur de eerste beurzen voor geselecteerde SDS-functionarissen goed.¹⁰⁸ Na de heroprlichting richtte de *Stiftung* zich op de versterking van de Duitse democratie.¹⁰⁹

In de Weimarrepubliek initieerde de FES de eerste internationale relatie met de Volkerenbond door beurzen voor studenten aan te bieden. De echte internationale entree van de FES vond plaats in 1945, toen het vakbondsleiders uit derdewereldlanden begon op te leiden en te steunen.¹¹⁰ Pas vanaf 1945 richtte de FES zich op hedendaagse internationale democratieprogramma's. Tegenwoordig heeft de FES kantoren in 33 landen in Europa, 20 in Afrika, 26 in het Midden-Oosten en Noord-Afrika, 26 in Azië, 17 in Latijns-Amerika/Caribisch gebied en 3 kantoren in de VS en Japan.¹¹¹ De kantoren hebben in totaal 672 medewerkers en een besteedbaar budget van 176,6 miljoen euro (2017).¹¹²

Naast de FES, die verbonden was aan de *Sozialdemokratische Partei Deutschlands*, heeft Duitsland op dit moment nog vijf andere politieke Stiftungen.¹¹³ De eerste is de Konrad-Adenauer-Stiftung (KAS), opgericht in 1955 en verbonden aan de *Christlich Demokratische Union Deutschland* (CDU).¹¹⁴ Daarnaast heeft het de Friedrich-Naumann-Stiftung (FNS), verbonden met de *Freie Demokratische Partei* (FDP) en opgericht in 1958.¹¹⁵ Ook in Duitsland gevestigd is de *Hanns-Seidel-Stiftung* (HSS), verbonden met de *Christian Social Union* (CSU)

¹⁰⁶ Friedrich Eberhart Stiftung, "Geschichte," z.d., <https://www.fes.de/stiftung/geschichte>. (31 juli 2018)

¹⁰⁷ Ibidem.

¹⁰⁸ Ibidem.

¹⁰⁹ Sieker, *The role of the German political foundations*, 17.

¹¹⁰ Sieker, *The role of the German political foundations*, 86.

¹¹¹ Friedrich Ebert Stiftung, FES International, <https://www.fes.de/standorte/fes-international> (17 juli 2018).

¹¹² Friedrich Ebert Stiftung, „Über die FES,“ z.d., <https://www.fes.de/stiftung/ueber-die-fes/> (17 augustus 2018).

¹¹³ <https://www.fes.de/?id=233> (18 mei 2019).

¹¹⁴ <https://www.kas.de/web/geschichte-der-cdu/gruendungsphase-der-cdu-1945-1949->

¹¹⁵ <https://www.freiheit.org/stiftung> (18 mei 2019).

en opgericht in 1967.¹¹⁶ Daarnaast heeft Duitsland de Heinrich-Böll-Stiftung (HBS), opgericht in 1997 en verbonden met *Bündnis 90/Die Grünen*.¹¹⁷ Ten slotte is in Duitsland gevestigd de Rosa-Luxemburg-Stiftung (RLS), verbonden aan *Die Linke* en opgericht in 1990.¹¹⁸

De naam van een *Stiftung* is gelieerd aan de ideologie van een politieke partij waaraan deze verbonden is. De FES houdt zich bezig met thema's als sociaaldemocratie, vrijheid, rechtvaardigheid en solidariteit. De *Stiftung* bevordert politieke participatie, sociale cohesie, een eerlijke sociale en economische orde en een politieke dialoog met vakbonden.¹¹⁹ Het startpunt en oriëntatiepunt voor de Konrad Adenauer Foundation is het christelijk begrip van de mens als het schepsel van God in zijn gelijkwaardigheid, diversiteit en imperfectie. Deze *Stiftung* bevordert liberale democratie, sociale markteconomie en versterking van de waarde consensus. Ook streeft ze naar rechtvaardigheid, solidariteit en vrijheid van de mens.¹²⁰ De FNS is toegewijd aan het liberalisme en wil het principe van vrijheid en de menselijke waardigheid in het geheel aanmoedigen in alle aspecten van de maatschappij.¹²¹ De HBS voelt zich gebonden aan ecologie, duurzaamheid, democratie, mensenrechten, zelfbeschikking en rechtvaardigheid. De HBS heeft een speciale focus op gendergelijkheid, minderheidsrechten en actief vredesbeleid.¹²² De RLS beschouwt zich als onderdeel van het democratisch socialisme en is gericht op kritisch denken en politieke alternatieve oplossingen.¹²³

De typische Duitse *Stiftungen* zijn tegenwoordig wereldwijd aanwezig. Hun doel is netwerken tot stand brengen tussen maatschappelijke organisaties en de politieke dialoog met economische en politieke elites in het buitenland opzetten.¹²⁴ De verschillende werkwijzen en politieke overtuigingen van de *Stiftungen* tonen aan dat, naast de enorme financiering vanuit de Duitse overheid, Duitsland waarde hecht aan deze vorm van inzet op democratiepromotie.

3.6 Subconclusie

Bekeken is welke nationale en internationale politiek-culturele historie bepalend is geweest

¹¹⁶ <https://www.hss.de/en/about-us/our-mission/> (18 mei 2019).

¹¹⁷ <https://www.boell.de/en/who-we-are> (18 mei 2019).

¹¹⁸ <https://www.rosalux.de/en/foundation/more-about-us/> (18 mei 2019).

¹¹⁹ Friedrich Ebert Stiftung, „Für Soziale Demokratie!“ z.d., <https://www.fes.de/de/?id=232> (31 juli 2018).

¹²⁰ Konrad Adenauer Stiftung, „Leitlinien.“ z.d., <http://www.kas.de/wf/de/71.4972/> (31 juli 2018).

¹²¹ Friedrich Naumann Foundation, Foundation. “50 Jahre Stiftung.” z.d., <https://www.freiheit.org/content/50-jahre-stiftung>. (31 juli 2018).

¹²² Heinrich-Böll Stiftung, “Leitbild.“ z.d., <https://www.boell.de/de/navigation/ueber-uns-519.html>

¹²³ Rosa Lux Stiftung, ‘Mehr Über Uns’, <https://www.rosalux.de/Stiftung/mehr-ueber-uns/> (31 juli 2018).

¹²⁴ Mohr, *The German Political Foundations*, 23-24.

voor Duitsland om democratiepromotie in te zetten. Geconcludeerd kan worden dat de rol die Duitsland heeft gespeeld in de Tweede Wereldoorlog (1939-1945) van belang is geweest om in te zetten op democratische educatie, die zich ontwikkelde tot democratiepromotie. Ook is de ervaring van Duitsland om zelf een democratiseringsproces te ondergaan met hulp van het *Marshallplan* (1947) van invloed. Duitsland is in essentie positief over democratiepromotie. Dat past bij het beeld dat het land van zichzelf heeft als civiele macht in de internationale wereldpolitiek. Voor Duitsland als groot land is het van belang invloed te kunnen uitoefenen op het wereldtoneel. Dit kan Duitsland doen door democratiepromotie in te zetten als een passende vorm van non-militaristisch interventiebeleid. Het vormt daarmee een goed instrument als grondslag voor het Duitse buitenlandbeleid. De talloze Duitse Stiftungen typeren de Duitse inzet op democratiepromotie. Daarbij was FES een van de voorlopers; deze behoort nog steeds tot een van de grootste *Stiftungen* die actief zijn in het buitenland. Ook is duidelijk geworden dat het voor Duitsland, als exportgerichte middelgrote macht, van belang is dat zijn materiële belangen in het buitenland gewaarborgd blijven en wanneer deze bedreigd worden kiest Duitsland voor een voorzichtige benadering van democratiepromotie. Ook hier biedt het zijn van een civiele macht uitkomst. Immers, Duitsland is erop gericht het goede voorbeeld te geven met betrekking tot mensenrechten. In mindere mate is het erop gericht andere landen aan te spreken op schendingen van mensenrechten of sancties in te zetten.

Hoofdstuk 4. Nederland en democratiepromotie

4.1 Nationale en internationale politieke culturele historie

Het Nederlandse buitenlandbeleid wordt beheerst door een aantal constante elementen. Deze elementen kunnen worden gezien als tradities in drie richtingen: een buitenlands beleid waarbij de vrijhandel centraal staat (met name maritiem-commerciële vrijhandel), een neutrale positie en een internationalistische en idealistische traditie.¹²⁵ De meningen zijn verdeeld betreffende de mate waarin deze tradities dekkend zijn. Met name de begrippen ‘vrijhandel’ en ‘neutraliteitspolitiek’ lijken in eerste instantie dominant aanwezig, maar zijn ook veranderlijk onder invloed van belangen. Het is duidelijk dat Nederland in eerste instantie gericht was op

¹²⁵ Duco Hellema, *Nederland in de Wereld. De buitenlandse politiek van Nederland*, (Amsterdam: Spectrum, 2014), Digitale versie Kobo Desktop 2014), (hoofdstuk 1) 60.

economische belangen en neutraliteit en vrijhandel als doelstellingen zag om daarmee de economische belangen het beste te dienen.¹²⁶

In 1945 trad Nederland, als een van de oprichters, toe tot de Verenigde Naties (VN). De jaren erna worstelde Nederland met de uitgangspunten van de VN en het eigen koloniale verleden.¹²⁷ De toetreding van Nederland tot de VN in 1945 ging niet van harte. Dat kwam met name doordat Nederland bezorgd was dat grote landen een overheersende positie binnen de VN zouden krijgen. De zorgen van Nederland lagen hoofdzakelijk bij het vetorecht en de permanente zetel van grote landen in de opgerichte Veiligheidsraad. Nederland zag zichzelf als een koloniale macht die minimaal de status van middelgrote mogendheid diende te hebben.¹²⁸

Het einde van de afzijdigheidspolitik van Nederland na de Tweede Wereldoorlog werd ingeluid door de toetreding tot het NAVO-pact in 1949. Zowel vanwege politieke spanningen (die opliepen door de Koude Oorlog) als om economische redenen zette Nederland de stap om toe te treden tot de NAVO.¹²⁹ Nederland kan worden getypeerd als een land met een buitenlandbeleid volgens een internationale idealistische traditie. Opgemerkt dient te worden dat dit niet overeenkomt met het gevoerde beleid door Nederland voor 1960.¹³⁰

In de loop van de jaren zestig kreeg Nederland een buitenlands beleid met een internationaal idealistische koers. Dit beleid ontstond onder invloed van welvaart. Daardoor was meer oog voor maatschappelijke onderwerpen, zoals vrouwenrechten en armoede in de derde wereld.¹³¹

Nederland is historisch gezien gemotiveerd om vanuit de eigen economische belangen en culturele en normatieve standpunten overtuigd in te zetten op democratiepromotie. “Nederland gaat er immers van uit dat ‘goed bestuur’ het politieke en institutionele klimaat creëert waardoor mensenrechten, democratische principes en de rechtstaat worden beschermd. Tegelijkertijd vindt men het van belang om economische belangen te waarborgen”.¹³²

4.2 De vrijhandel en het buitenlandbeleid van Nederland

¹²⁶ Duco Hellema, *Nederland in de Wereld*, (hoofdstuk 1) 61-62.

¹²⁷ Voorhoeve, ‘*Peace Profits and Principles*’, 253.

¹²⁸ P. Malcontent en F. Baudet, ‘The Dutchman’s Burden? Nederland en de internationale rechtsorde in de twintigste eeuw’ (Amsterdam: Boom, 2003), 79.

¹²⁹ Malcontent en Baudet, ‘*The Dutchman’s Burden?*’, 78.

¹³⁰ Reiding, “The Netherlands and the Development of International Human Rights Instruments,” 2007, 13 <https://repository.uibn.ru.nl/handle/2066/44792> (31 juli 2018).

¹³¹ Malcontent en Baudet, ‘*The Dutchman’s Burden?*’ 85.

¹³² Gerrits, *Democratie door Interventie*, 14.

Het Nederlandse mensenrechtenbeleid tussen 1945 en 1960 wordt door Monique Casterman-Holleman beschreven als gereserveerd, traditioneel en gefocust op westerse landen.¹³³

In 1955 zette Nederland zijn eerste formele stappen op het gebied van ontwikkelingshulp in andere landen dan Suriname, de Nederlandse Antillen en Nieuw-Guinea. In Nederland werd door minister Joseph Luns van Buitenlandse Zaken, op verzoek van het parlement, in 1956 een *white paper* gepresenteerd over ontwikkelingssamenwerking aan onderontwikkelde landen. Luns legde de nadruk op de versteviging van de economische positie van landen. Nederland gaf daarbij hulp door kennis en expertise te leveren en financiële hulp door leningen te verschaffen.¹³⁴ De soevereiniteitsoverdracht van Nieuw-Guinea op 1 januari 1963 verloor Nederland van zijn koloniale keurslijf. Daardoor kon de schroom om in te zetten op een internationale rechtsorde positief vormgegeven worden.¹³⁵

In 1973 werden door het progressieve kabinet Den Uyl (1973-1977) politieke en maatschappelijke vraagstukken omgezet in beleid, waarbij “de bevordering van vrede, veiligheid, de internationale rechtsorde, de rechtvaardige verdeling van de welvaart en het respect voor de fundamentele rechten van de mens werden beschouwd als een grote samenhangende taak”.¹³⁶

4.3 De ontwikkeling van het neutrale democratiepromotiebeleid als buitenlandbeleid-instrument

Op 21 februari 1978 verzocht de Tweede Kamer een beleidsstuk tot stand te brengen over de bevordering van de rechten van de mens.¹³⁷ Het begin van de inzet op democratiepromotie is terug te vinden in de nota *De rechten van de mens in het buitenlandbeleid* uit 1978 van minister van Buitenlandse zaken Van der Klaauw en minister voor Ontwikkelingssamenwerking J. De Koning.¹³⁸ In de nota is terug te vinden dat het een mensenrecht is om vrijelijk de politieke status en inrichting van een samenleving zelf te mogen bepalen.¹³⁹ Met deze nota was Nederland een van de eerste landen ter wereld die mensenrechtenbeleid centraal stelde in de

¹³³ Monique Castermans-Holleman, “Het Nederlands mensenrechtenbeleid in de Verenigde Naties, (’s-Gravenhage, Asser Instituut, 1992)

Hilde Reiding, *The Netherlands and the Development of International Human Rights Instruments*, 15.

¹³⁴ Joris Voorhoeve, *Peace Profits and Principles*, (Leiden: Martinus Nijhoff, 1985), 254.

¹³⁵ Malcontent en Baudet, *‘The Dutchman’s Burden?’*, 83.

¹³⁶ Malcontent en Baudet, *‘The Dutchman’s Burden?’*, 85.

¹³⁷ Tweede Kamer “De Rechten van de mens in het Buitenlands beleid,” 1979, https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-25300-1.html_15571, nr. 2, 7.

¹³⁸ Ibidem.

¹³⁹ Ibidem

buitenlandse politiek. Uit deze nota kan de belangrijke conclusie getrokken worden dat de bevordering van mensenrechten een belangrijk uitgangspunt van het Nederlands buitenlands beleid werd en dat nog steeds is. De aanvullende nuance die werd aangebracht was dat mensenrechten wel in relatie stond tot andere waarden en belangen die geen onacceptabele schade ervan mochten ondervinden.¹⁴⁰ Nederland besloot alleen mensenrechtenkwesies aan te snijden in westerse landen waarmee het historisch, geestelijk en politiek nauw verbonden is. Het acht zich bevoegd samen met gelijkgezinde landen op te komen voor het behoud van democratische instellingen in landen in het westen.¹⁴¹ De val van de Muur in 1989 luidde voor Nederland een nieuwe fase in. Daarbij werd ontwikkelingssamenwerking weer in de strijd geworpen als instrument ter bevordering van de internationale rechtsorde.¹⁴² Een doelstelling die inmiddels in 1983 als verplichting voor de regering in de Nederlandse grondwet (art 90) verankerd was. In de nota *Een wereld van verschil* (1990) van minister Pronk, wederom minister voor Ontwikkelingssamenwerking (1989-1998), werd dan ook de basis gelegd voor de inzet op democratiepromotie als instrument van mensenrechtenbeleid.¹⁴³ Expliciet werd gewezen op het Nederlandse ontwikkelingsbeleid dat zich ook inzette op de actieve ondersteuning van democratische instituten en organen. Een van de beleidsvoorstellen is ‘het bevorderen van het institutionele draagvlak van democratisering.’ De reden om hierop in te zetten werd uitgelegd in de nota *Een wereld van verschil*. Hierin werd gesteld dat politieke vernieuwing in veel ontwikkelingslanden gebaat is bij een versterking van pluriforme democratische organisaties die voortkomen uit de aspiraties van de lokale bevolking.¹⁴⁴ Dit betekent niet dat al het latere mensenrechtenbeleid direct te relateren is aan democratiepromotie. Echter, het vormde wel een belangrijke grondslag voor later democratiepromotiebeleid in Nederland. Minister Pronk beschreef in zijn daaropvolgende nota *Een wereld in geschil* (1993) dat een machtsvacuüm was ontstaan door het einde van de Koude Oorlog. Daardoor konden verschillende conflicten ontstaan in de wereld.¹⁴⁵ In 1995 werd de inzet op democratiseringsprocessen nogmaals bevestigd door de nota *De herijking van het*

¹⁴⁰ P. Malcontent, “Op Kruistocht in de derde Wereld, de reacties van de Nederlandse regering op ernstige en stelselmatige schendingen van fundamentele mensenrechten in ontwikkelingslanden, 1973-1981, (Hilversum: Verloren, 1998), 63-64.

¹⁴¹ Tweede Kamer, “De rechten van de mens in het buitenlands beleid,” 67.

¹⁴² Malcontent en Baudet, *The Dutchman's Burden?*, 92.

¹⁴³ Malcontent, *Op Kruistocht in de derde Wereld*, 241.

¹⁴⁴ Tweede Kamer, “Nieuwe kaders voor ontwikkelingssamenwerking in de jaren negentig,” 1990, 328, <https://www.statengeneraaldigitaal.nl>, 18 mei 2019.

¹⁴⁵ Malcontent en Baudet, *The Dutchman's Burden?*, 92.

buitenlands beleid van minister van Buitenlandse Zaken Van Mierlo en minister Pronk van Ontwikkelingssamenwerking. Hierin werd verklaard dat de regering (Kok I) zich bleef inzetten voor democratiseringsprocessen.¹⁴⁶ Deze verklaring is te vinden in onderstaande tekst uit de nota *De herijking van het buitenlands beleid*:

Nederland zal democratiseringsprocessen blijven ondersteunen, niet in de laatste plaats omdat een democratische rechtsorde de beste waarborg is voor de naleving van de vrijheidsrechten. Respect voor de mensenrechten en democratische verhoudingen scheppen tevens gunstiger voorwaarden voor vrede en ontwikkeling, terwijl het omgekeerde al even waar is. De erkenning van deze samenhang heeft er dan ook toe geleid dat het bevorderen van democratie en mensenrechten een belangrijke plaats is gaan innemen in ons ontwikkelingssamenwerkingsbeleid. Speciale aandacht verdient de vraag hoe men de democratie gestalte kan geven in etnisch verdeelde samenlevingen. De wereld wordt in toenemende mate geconfronteerd met intrastatelijke conflicten, die soms op gruwelijke wijze worden uitgevochten, vooral ten koste van de burgerbevolking. Betrokkenheid bij mensenrechten en humanitaire overwegingen vloeien in dergelijke situaties in elkaar over. Het voorkomen c.q. tegengaan van genocide is daarbij ongetwijfeld de meest dwingende opdracht.¹⁴⁷

Hieruit blijkt dat de motivatie om in te zetten op democratiseringsprocessen idealistisch gedreven was. Dat was het geval vanwege het streven naar vrijheidsrechten en de zienswijze dat democratie de beste wijze zou zijn om vrede te handhaven, oorlogen te voorkomen en genocide tegen te gaan.

4.4 Het ontstaan van beleidsinstrumenten en het Maatschappelijk transformatieprogramma

Het ontstaan van democratiepromotie als onderdeel van het Nederlandse buitenland- en mensenrechtenbeleid is besproken. Daarom is het relevant te kijken naar de verschillende beleidsinstrumenten die ingezet werden om democratiebeleid uit te voeren. De vraag is hoe deze beleidsinstrumenten zich hebben ontwikkeld en welke democratiepromotie-instituten die democratiebeleid uitvoeren Nederland typeren. Beter inzicht wordt getracht te verkrijgen in de doelstellingen van organisaties en hun motivatie om namens Nederland in het buitenland

¹⁴⁶ Malcontent, *Op Kruistocht in de derde Wereld*, 241.

¹⁴⁷ Tweede Kamer, "Herijking van het Buitenlands beleid," 1995, 23, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-24337-2.html> (18 mei 2019).

democratiepromotie in te zetten. Daarom komen het Matra-programma en het NIMD uitgebreider aan bod. Nederland is een klein land dat opvallend actief deelneemt aan de bevordering van democratie in de wereld. Nederland behoort tot een van de grootste investeerders in democratiepromotie. Het past daarbij een uniek instrument toe: democratiepromotie door de inzet van de ngo NIMD, een meerpartijendemocratiepromotiesystematiek.¹⁴⁸ Nederland kent drie instrumenten die met name voor democratiepromotie worden ingezet. Ten eerste is er het Matra-programma van het ministerie van Buitenlandse Zaken. Ten tweede is er de ngo NIMD en ten derde is er het Matra Politieke Partijen Programma (MPPP-programma) van het ministerie van Binnenlandse Zaken. Het MPPP-programma biedt politieke partijen de gelegenheid zich in te schrijven voor subsidies voor democratiepromotie.

Het Matra-programma werd in november 1993 opgezet om, na de val van de Berlijnse Muur in 1989, democratisering in Midden- en Oost-Europese landen te ondersteunen. Het was een reactie op het begin van het postcommunistische tijdperk en de transformatie vanaf 1994 van veertien voormalig communistische landen naar democratieën.¹⁴⁹ De gedachte was dat, nu de communistische idealen niet meer leidend waren, veranderingsprocessen op gang zouden komen. Deze waren gericht op democratische structuren met rechtsbeginselen en een (sociale) markteconomie.¹⁵⁰ De kern van het Matra-programma was dat een succesvolle transformatie primair de verantwoordelijkheid was van de ondersteunde landen. Voor deze transformatie is meer nodig dan alleen technocratische veranderingen. Dit vergt een cultuuromslag en kost tijd. Nederland ziet een zinvolle rol voor zichzelf om via het Matra-programma randvoorwaarden te scheppen die een succesvol hervormingsbeleid mogelijk maken.¹⁵¹ Het Matra-programma vindt zijn legitimering vanaf 1997 in het uitbreidingsbeleid van de Europese Unie en het nabuurschapsbeleid vanaf 2004. Hiermee werd met de transformatie van postcommunistische landen een verschuiving ingezet ten opzichte van de oorspronkelijke inzet.¹⁵² Sinds eind jaren

¹⁴⁸ Carothers, *Confronting the Weakest Link*, 118-119.

Burnell en Gerrits, *Promoting Party Politics in Emerging Democracies*, 189.

¹⁴⁹ Ministerie Buitenlandse Zaken, IOB, Evaluatie van het Matra-programma in de landen van het Oostelijk Partnerschap 2008-2014, Terms of Reference, (2015), 5 <https://www.iob-evaluatie.nl/binaries/iob-evaluatie/documenten/terms-of-references-afgerond/2015/02/27/409--iob-terms-of-reference-evaluatie-van-het-matra-programma-in-de-landen-van-het-oostelijk-partnerschap-2008-2014/terms-of-reference-evaluatie-matra-oostelijk-partnerschap.pdf> (16 mei 2019).

¹⁵⁰ Ministerie van Buitenlandse Zaken, Programma Maatschappelijke Transformatie (Matra), Herziened subsidiehandleiding Matra-projectenprogramma 2007, 3.

¹⁵¹ *Ibidem*, 3.

¹⁵² *Ibidem*, 3.

negentig zijn binnen Matra verschillende subprogramma's ontwikkeld, met twee hoofdthema's. Ten eerste is er Matra 'Klassiek' (vanaf 2004 'Goed Bestuur'), dat steun geeft aan met name het maatschappelijke middenveld, politieke partijen en de lokale overheid. Daarbij is alle steun gericht op de maatschappelijke en democratische transitie. Daarnaast is er Matra voor de pre-accessielanden. Dit programma zet in op de ondersteuning aan (potentiële) EU-kandidaat-lidstaten. Daarbij geeft het ondersteuning aan landen om het EU-acquis over te nemen en te implementeren, en om de daarbij behorende bestuurlijke en juridische capaciteit op te bouwen.¹⁵³

Het Matra-programma is gericht op de pre-accessielanden, de Westelijke Balkan (Albanië, Kosovo, Bosnië-Herzegovina, Servië, Macedonië, Turkije, Montenegro), de landen van het Oostelijk Partnerschap (OP, Armenië, Georgië, Azerbeidzjan, Moldavië, Wit-Rusland, Oekraïne) en landen in de Arabische regio. Tot deze laatste categorie behoren in beginsel alle Arabische landen, met uitzondering van de partnerlanden Jemen en de Palestijnse gebieden. De nadruk ligt op de versterking van maatschappelijke organisaties, de democratie en de rechtsstaat in Egypte, Jordanië, Libië, Marokko en Tunesië.¹⁵⁴ In 2016 werd besloten de instabiliteit rondom de EU aan te pakken. De naam van het Matra-programma werd toen gewijzigd naar het Nederlands Fonds voor Regionale Partnerschappen (NFRP).¹⁵⁵ De motivatie om democratiepromotie in te zetten op andere gebieden was derhalve tweeledig. Enerzijds wilde Nederland zich niet meer alleen bezighouden met democratiepromotie in de pre-accessielanden. Anderzijds wilde het een nieuwe uitdaging aangaan: verder kijken dan de grenzen van Zuid-Europa, mede ingegeven door de Arabische Lente in 2010. Het NFRP bestaat daardoor momenteel uit twee onderdelen: het Nederlands-Arabisch Partnerschap 'Shiraka' voor de Arabische regio en het Matra-programma voor de Europese regio (specifiek: de pre-accessielanden en landen van het OP).¹⁵⁶

Subsidiëring van politieke partijen die inzetten op democratiebevordering verloopt via het ministerie van Buitenlandse Zaken en het ministerie van Binnenlandse Zaken. Dit betreft, naast individuele politieke partijen, de organisatie NIMD. De politieke partijen worden gefinancierd door het MPPP. Het MPPP streeft, ter bevordering van democratie, naar samenwerking binnen de Matra-landen

¹⁵³ Ministerie Buitenlandse Zaken, IOB, Evaluatie van het Matra-programma in de landen van het Oostelijk Partnerschap 2008-2014, Terms of Reference, (2015) 6.

¹⁵⁴ Kamerbrief TK, Beleidsreactie evaluaties Matra Pre-accessie en Matra voor de landen van het Oostelijk Partnerschap en nieuw beleidskader Matra 2016-2020. (2016) 1.

¹⁵⁵ Ibidem, 1.

¹⁵⁶ Ibidem, 2.

tussen Nederlandse politieke (zuster)partijen of andere organisaties. De fondsen worden als subsidie verstrekt aan politieke stichtingen van parlementaire Nederlandse politieke partijen.¹⁵⁷ Deze subsidie kan gebruikt worden om de ontvangers in doellanden te helpen. Tevens dient deze subsidie om versterking van de kadervorming en netwerkopbouw van zusterpartijen te realiseren. De subsidies worden verstrekt aan stichtingen die verbonden zijn met parlementair vertegenwoordigende Nederlandse politieke partijen.¹⁵⁸ Deze vorm van subsidiering van democratiepromotie via zusterpartijen en -organisaties is enigszins te vergelijken met de Duitse *Stiftungen* die zijn gelieerd aan politieke partijen. De langetermijndoelstelling van de MPPP-subsidie is de democratie in de doellanden versterken. Daarbij moet het samenwerkingsaspect bijdragen aan de ontwikkeling van de bilaterale landen en de Nederlandse informatiepositie over de betrokken landen.¹⁵⁹ Het ministerie van Buitenlandse Zaken stelt geen voorwaarden aan de landen waar de fondsen worden besteed. Het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en het ministerie van Buitenlandse Zaken verwachten wel dat de subsidies worden ingezet in de Matra-landen.¹⁶⁰

4.5 Het Netherlands Institute for Multiparty Democracy als democratiepromotie-instrument

Naast het bestaan van de Matra-gelden en de mogelijkheid voor politieke partijen geld aan te vragen om programma's via MPPP voor democratiebevordering in te zetten, werd in 2000 het NIMD opgericht. Het NIMD is een ngo voor democratiehulp die verdieping van democratie bevordert via een dialoog tussen partijen en door capaciteitsversterking van politieke partijen. Het NIMD werkt met meer dan tweehonderd politieke partijen in meer dan twintig landen in Azië, Afrika, Latijns-Amerika, het Midden-Oosten en de zuidelijke Kaukasus.¹⁶¹ Het NIMD kent verschillende donoren, waaronder de Nederlandse overheid (Binnenlandse Zaken). Het NIMD is opgericht door zeven politieke partijen (CDA, VVD, PVDA, GroenLinks, SGP, CU en D66) en streeft naar democratiebevordering. De oprichting van het NIMD evolueerde vanuit de Stichting voor het Nieuwe Zuid-Afrika (NiZA). Deze werd opgericht door acht Nederlandse

¹⁵⁷ Ministerie Buitenlandse Zaken, IOB, Evaluatie van het Matra-programma in de landen van het Oostelijk Partnerschap 2008-2014, Terms of Reference, (2015) 11.

¹⁵⁸ Ibidem, 11.

¹⁵⁹ Ibidem, 11.

¹⁶⁰ Ministerie Buitenlandse Zaken, IOB Evaluatie van het Matra-programma in de landen van het Oostelijk Partnerschap 2008-2014 Terms of Reference (2015) 11.

¹⁶¹ NIMD, programmes, themes, Diversity and Gender Equality <https://nimd.org/wp-content/uploads/2018/05/NIMD-Democracy-Schools-brochure-1.pdf> (21 augustus 2018).

politieke partijen als een innovatief financieringsmechanisme om het democratiseringsproces in Zuid-Afrika te ondersteunen, met name door versterking van politieke partijen. Het jaarlijks budget is ongeveer 10 miljoen euro.¹⁶²

Het NIMD heeft een meervoudige partijenidentiteit. Het creëert een basis van onpartijdigheid door de samenwerking met alle politieke partijen en door de onderlinge dialoog te stimuleren. Het NIMD is gevestigd in Den Haag, waar een team van ongeveer 25 mensen werkzaam is. Daarnaast heeft het NIMD kantoren in Colombia, Ecuador, El Salvador, Guatemala, Honduras, Myanmar en Uganda en is er een regionaal kantoor voor de Oost-Europese buurlanden (Georgië, Armenië, Azerbeïdjan en Oekraïne).¹⁶³ Het NIMD hanteert een niet-partijgebonden aanpak. Daarnaast gelden de principes dat de aanpak niet gebonden is aan een specifieke politieke denominatie en dat het onpartijdig werkt met alle partijen in het politieke spectrum.¹⁶⁴ Het NIMD richt zich op vier thema's: democratie-educatie, *fragile and conflict-affected settings*, gendergelijkheid en innovatie.¹⁶⁵ Democratie-educatie is een van de vier belangrijkste pijlers van het NIMD. Daarbij is het uitgangspunt dat veel ontwikkelende democratieën geen uitgebreide democratische traditie hebben en dat politici hierdoor worstelen om democratisch gedrag te tonen. Gender en diversiteit is het tweede belangrijke speerpunt in het werk van het NIMD. Het derde belangrijke speerpunt is de ondersteuning van fragiele omgevingen en omgevingen die door conflicten getroffen zijn. Tot slot richt het NIMD zich op democratische innovatie.¹⁶⁶ Daarbij volgt het met name relevante ontwikkelingen zoals de Arabische Lente. Daar werden digitale en sociale media gebruikt om corruptie door de overheid en politiegeweld bloot te leggen. Zo ook is er aandacht voor het *Ushahidi.com-initiatief* in Kenia. Deze website is samengesteld tijdens de politieke crisis van 2007-2008 om het etnische geweld dat was uitgebroken in Kenia te volgen.¹⁶⁷

Het NIMD is een typisch Nederlandse organisatie en vertegenwoordigt een poldermodelconstructie. Daarbij is het uitgangspunt om meerdere politieke partijen en maatschappelijke actoren te ondersteunen. Nederland is gemotiveerd om, onder andere via de

¹⁶² Ministerie van Buitenlandse zaken, IOB Evaluation nr 331: The case of the Netherlands Institute for Multiparty Democracy (NIMD), 2010, 21-22 <https://nimd.org/wp-content/uploads/2015/07/2010-11-IOB-Evaluation-of-Dutch-Support-to-Capacity-Development-The-case-of-the-NIMD.pdf> (31 juli 2018).

¹⁶³ NIMD, Organization, Netherland Institute for Multiparty Democracy, <https://nimd.org/organization/> (31 juli 2018).

¹⁶⁴ NIMD, "Principles," z.d., <https://nimd.org/our-approach/principles/> (21 augustus 2018).

¹⁶⁵ NIMD, "Themes," z.d., <https://nimd.org/nimd-programmes/> (21 augustus 2018).

¹⁶⁶ Ibidem.

¹⁶⁷ NIMD, "Thematic programmes, innovation," z.d., <https://nimd.org/programmes/innovation/> (1 april 2019).

financiering van het NIMD, een politieke en institutionele basis te creëren waarin democratische principes, mensenrechten en de rechtsstaat worden beschermd.

4.6 Subconclusie

In dit hoofdstuk is de nationale en internationale politieke culturele historie van Nederland besproken. Deze historie is bepalend geweest voor Nederland om democratiepromotie in te zetten. Geconcludeerd kan worden dat het Nederlandse buitenlandbeleid en de politiek worden beheerst door een aantal constante elementen: de vrijhandel die centraal stond (met name maritiem-commerciële vrijhandel), een neutrale positie en een internationalistische en idealistische traditie.¹⁶⁸ In de loop van de jaren zestig kreeg Nederland een buitenlands beleid met een internationaal idealistische koers.¹⁶⁹ Na de val van de Berlijnse Muur in 1989 wees minister Pronk voor Ontwikkelingssamenwerking, in zijn nota *Een wereld van verschil*, op ontwikkelingssamenwerking als instrument om voorwaarden te creëren om zo schendingen van mensenrechten tegen te gaan. Deze positieve koppeling gaf Pronk weer door te wijzen op beleidsinstrumenten, zoals de versterking van democratische organisaties.¹⁷⁰ In de nota van Pronk werd dan ook de basis gelegd voor de inzet op democratiepromotie in Nederland als instrument van mensenrechtenbeleid.¹⁷¹ Beleidsinstrumenten zoals het Matra-programma werden in november 1993 opgezet om ondersteuning te bieden aan de transformatie van veertien voormalig communistische landen naar democratieën.¹⁷² In 1997 verschoof de aandacht van de postcommunistische landen naar het uitbreidingsbeleid in Europa. Nederland is in feite een land dat het eigen democratisch functioneren verspreidt. Dat is het geval gezien de belangrijke rol die het NIMD speelt in de wereld, door o.a een (politiek) meerpartijensysteem overleg en dialoog te stimuleren. De motivatie voor de inzet op multipariteit-democratiepromotie is overeenkomstig met het coalitiesysteem tussen verschillende politieke partijen waar Nederland om bekendstaat. Het is daarmee ook een bewijs dat democratiepromotie ook kan gaan over de eigen ervaringen en overtuigingen van een land over de manier waarop een democratie behoort te functioneren. De huidige status van Nederland als klein land is dat het een buitenlandsbeleid hanteert met idealistische

¹⁶⁸ Hellema, *Nederland in de wereld*, 49-51.

¹⁶⁹ Malcontent en Baudet, *The Dutchman's Burden?*, 85.

¹⁷⁰ Malcontent, *Op kruistocht in de derde wereld*, 241.

¹⁷¹ Ibidem, 241.

¹⁷² Ministerie Buitenlandse Zaken, IOB, Evaluatie van het Matra-programma in de landen van het Oostelijk Partnerschap 2008-2014, Terms of Reference, (2015), 5.

inslag. Daarbij spelen de internationale rechtsorde, mensenrechten en economische belangen ook een rol. Daarmee heeft het Nederlands buitenlandbeleid in zekere zin twee gezichten.

5. Casus Kenia

5.1 Inleiding Kenia en democratiepromotie

Kenia heeft op weg naar vrije verkiezingen en de opbouw van een democratie grote problemen ondervonden. Het land kreeg op 30 december 2007, nadat de uitslag van de democratische verkiezingen was bekendgemaakt, te maken met een intern conflict. De verkiezingsuitslag leidde tot rellen die voortduurden tot 12 februari 2008. De rellen eisten 1200 dodelijke slachtoffers en 660.000 mensen moesten hun huis ontvluchten als gevolg van deze onlusten.¹⁷³ Voorafgaand aan deze verkiezingen waren gedurende een aantal jaren verschillende landen en organisaties actief in Kenia met betrekking tot democratiepromotie. De VS is met het agentschap USAID sinds 1960 actief in Kenia. Duitsland is met de organisatie FES als onderdeel van de sociaaldemocratische partij actief sinds 1964. Nederland is met het NIMD sinds 2003 actief in Kenia. Het land heeft derhalve gedurende tientallen jaren democratieondersteuning gekregen van onder andere deze drie landen en de bijbehorende instituten. Zij bieden diverse vormen van democratiepromotie aan. Echter, de meest dominante en typerende instituten (USAID, FES en NIMD) van desbetreffende landen worden gebruikt om te onderzoeken welke rol het land heeft gespeeld in de democratiepromotie in Kenia.

¹⁷³ Keith Somerville, 'Violence, hate speech and inflammatory broadcasting in Kenya: The problems of definition and identification', *Ecquid Novi: African Journalism Studies*, 32 (2010) 82-101.

5.1.1 Hypothese Verenigde Staten, Duitsland en Nederland

De deelconclusies over de VS, Duitsland en Nederland worden gebruikt om per land een hypothese te formuleren over hun motivatie om in te zetten op democratiepromotie in Kenia.

De rollen en doelstellingen van de VS en het USAID laten duidelijk zien dat de motivatie van de VS, om in te zetten op democratiepromotie, niet alleen voortkomt uit een gedrevenheid om vrijheid en vrede te creëren. Deze komt er ook uit voort dat democratieën een goede voedingsbodem zijn om handel te kunnen realiseren. Het ligt dan ook voor de hand dat de VS zich richt op de hoogste regionen waar ook besluitvorming aanwezig is. Dat betekent dat het zich richt op toekomstige betrouwbare leiders waarmee het handel kan drijven. Het wil stabiele factoren creëren door de promotie van institutionele ontwikkeling (de institutionele benadering). De hypothese is dat de inzet van democratiepromotie in Kenia voor de VS een middel is om ook andere belangen dan vrede en vrijheid te dienen, zoals handel en politieke militaire belangen. Hierdoor hanteert de VS een relatief interventionistische strategie.

Duitsland is in essentie positief over democratiepromotie. Het ziet zichzelf dan ook als civiele macht in de internationale wereldpolitiek. Het buitenlandbeleid van Duitsland als exportgericht land wordt eveneens gekenmerkt door materiële belangen. Dit kan ook een rol spelen bij de wijze van inzet op democratiepromotie. De hypothese is dat Duitsland door schuldbesef en door middel van democratiepromotie een civiele machtsinterventiehouding aanneemt. Dit doet het door te streven om niet direct via buitenlandbeleid de politieke wil te beïnvloeden, maar dit wel via *Stiftungen* zoals de FES te doen, door in te zetten op politieke partijondersteuning tussen ideologische partijen (partisan-benadering). Doordat Duitsland een exportgericht land is, kunnen economische belangen ook een rol spelen om te streven naar politieke stabiliteit in Kenia.

Nederland heeft internationale democratiebevordering als uitgangspunt van het Nederlandse buitenlandbeleid. Het heeft een idealistische inslag wat betreft de internationale rechtsorde nastreven. Hierbij spelen mensenrechten een centrale rol, maar moeten ook economische belangen worden gewaarborgd. De hypothese is dat Nederland door het NIMD op een neutrale wijze inzet op democratiepromotie in Kenia, gericht op aspecten die de basis vormen voor democratische ontwikkeling. Nederland zet, als relatief idealistisch land, in op democratiepromotie. Daarbij staan de eigen politieke cultuur, de ondersteuning van meerdere partijen (multipartijenbenadering) en de ondersteuning van supra- en interpartijdialog (crosspartijdialog) centraal. Eveneens speelt via het Nederlandse handelsbeleid de

handelsrelatie met Kenia een rol om in te zetten op democratiepromotie.

5.2 Democratische ontwikkeling van Kenia 1963-2017

In Kenia hebben verkiezingen plaatsgevonden in 1963, 1969, 1974, 1979, 1983, 1988, 1992, 1997, 2002, 2007, 2013 en 2018. In 1963 koos Kenia in een onafhankelijke monarchie zijn eerste premier: Jomo Kenyatta. Kenyatta was 25 jaar premier en werd in 1978 na verkiezingen opgevolgd door Daniel Arap Moi.¹⁷⁴ Arap Moi werd vervolgens viermaal herkozen en bleef premier tot 2002. Op 29 december 2002 won oppositieleider en leider van de politieke partij *Party of National Unity* (PNU) Mwai Kibaki de verkiezingen van Kenyatta. In 2007 stelde Kibaki zich na zijn eerste periode tussen 2002 en 2007 als premier herkiesbaar. Op 30 december 2007 werd door de verkiezingscommissie Electoral Commission of Kenya (ECK) bekendgemaakt dat Mwai Kibaki de verkiezingen had gewonnen van Raila Odinga, de kandidaat van de politieke partij *Orange Democratic Movement* (ODM). Dat gebeurde met een verschil van 225.000 stemmen.¹⁷⁵ Direct na de bekendmaking van de uitslag van de verkiezingen braken op 30 december 2007 rellen uit op diverse plekken in het land. Deze rellen zouden voortduren tot 12 februari 2008. Vertegenwoordigers van de ODM maakten bezwaar tegen de uitslag en uitten hun twijfels over de uitkomst van de verkiezingen. Via een persconferentie, die op nationale televisie werd uitgezonden, werd de verkiezingswinst van Kibaki bekendgemaakt. Kibaki besloot zich vervolgens snel te laten installeren als premier.¹⁷⁶ Gedurende de gewelddadige weken die na de verkiezingen volgden, verweten Kibaki en Odinga elkaar via de radio haatzaaien en aanzetten tot genocide.¹⁷⁷ Op 28 februari 2008 werd, met hulp van oud-secretaris-generaal van de Verenigde Naties Kofi Annan in een rol als bemiddelaar, een overeenkomst gesloten tussen president Mwai Kibaki (PNU) en oppositieleider Raila Odinga (ODM). Deze overeenkomst, *The National Accord and Reconciliation Act*, beëindigde de strijd na de verkiezingen.¹⁷⁸ Dit compromis leidde ertoe dat Kibaki president bleef en Odinga de positie van premier kreeg. Dit creëerde een situatie waarin president Kibaki en premier Odinga in een gespannen regeling van machtsdeling terechtkwamen. Deze situatie zou vijf jaar voortduren. Met name in deze periode werd de aanpassing van een nieuwe grondwet in 2010

¹⁷⁴ Konrad Adenauer Stiftung. "Konrad Adenauer Reporting on Kenyan General Election 2017: A month to the polls." 2017, 1, http://www.kas.de/wf/doc/kas_49755-1522-2-30.pdf?170804104837 (18 mei 2019).

¹⁷⁵ Verenigde Naties, "Report from OHCHR fact-finding Mission to Kenya," 2008, 8, <https://www.ohchr.org/Documents/Press/OHCHRKenya-report.pdf> 26-28 Februari 2008 (25 augustus 2018).

¹⁷⁶ Verenigde Naties, *Report from OHCHR*, 5.

¹⁷⁷ Sommersville, *Violence, hate speech and inflammatory broadcasting in Kenya*, 83.

¹⁷⁸ BBC, "Kenya rivals agree to share power." 2008, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/7268903.stm> (25 augustus 2018).

gerealiseerd.¹⁷⁹ De verkiezingen in 2013 waren de eerste verkiezingen sinds het landelijke geweld dat in Kenia plaatsvond na de verkiezingen van 2007. Het waren ook de eerste verkiezingen sinds de aanneming van de nieuwe grondwet. Dit waren twee belangrijke factoren die de politiek van Kenia in die tijd vormden. Na het geweld waren Uhuru Kenyatta, de huidige president van Kenia sinds 2013 en William Samoei Ruto, de huidige vicepremier sinds 2013, beiden van Jubilee Party of Kenia, twee van de zes Kenianen die werden aangeklaagd bij het Internationaal Strafhof (ICC) wegens misdaden tegen de menselijkheid. Kenyatta en Ruto vormden een alliantie; deze overtuigde het land ervan dat Raila Odinga schuld had aan het feit dat ze voor het internationale strafhof dienden te verschijnen. Deze campagne zorgde ervoor dat de twee leiders wijdverspreide sympathie kregen onder hun stammen, die gezamenlijk de grootste bevolkingsgroep van het land vormen. Deze strategie werkte vervolgens in het voordeel van Kenyatta en Ruto tijdens hun politieke campagne. Zij voerden campagne voor de functie van respectievelijk president en vicepresident bij de algemene verkiezingen van 2013. De oppositie betwistte het verkiezingsresultaat op grond van geknoei met het kiesstelsel en fraude met de verkiezingsresultaten. De zaak werd behandeld door het Supreme Court van Kenia, dat de overwinning van Uhuru Kenyatta handhaafde.¹⁸⁰ Het voornaamste verschil tussen de verkiezingen van 2013 en die van 2017 was een aanzienlijke groei van onafhankelijke kandidaten. In 2017 waren er in Kenia meer dan 4000 onafhankelijke kandidaten voor verschillende functies, tegen 350 onafhankelijke kandidaten bij de algemene verkiezingen van 2013. Affiliatie met een politieke partij in Kenia gaat meestal gepaard met de tribale achtergrond van de kiezer, en niet met ideologie. De enorme toename van onafhankelijke kandidaten was positief, omdat in het verleden werd neergekeken op onafhankelijke en derhalve ideologisch georiënteerde kandidaten.¹⁸¹

5.3 Inzet democratiepromotie door de Verenigde Staten, Duitsland en Nederland in Kenia

De verkiezingen werden vanaf 1963 door verschillende landen en organisaties ondersteund op het gebied van democratiepromotie. De vraag rijst wat deze landen en organisaties hebben gebracht aan democratiepromotie en hoe deze hulp is ontvangen door Keniaanse civil society-organisaties. In de volgende paragrafen wordt dieper ingegaan op wat USAID, FES en NIMD zelf aangeven te hebben gedaan en nog steeds doen in Kenia.

¹⁷⁹ Konrad Adenauer Stiftung: Reporting on Kenyan General Election 2017, 2.

¹⁸⁰ Ibidem, 2.

¹⁸¹ Ibidem, 3.

5.3.1 Verenigde Staten en Kenia

De VS haalde in 1964 de diplomatieke betrekkingen aan met Kenia en heeft een duurzaam partnerschap sinds de onafhankelijkheid van Kenia in 1964. Langdurige wederzijdse belangen in de regio en brede samenwerking op het gebied van economische en veiligheidskwesties vormen de basis voor een sterke bilaterale relatie. Amerikaanse investeringen in Kenia en bilaterale handel zijn belangrijke elementen van de relatie tussen de VS en Kenia. De VS tracht zijn nationale veiligheids- en economische welvaartsbelangen te bevorderen door economische stabiliteit, veiligheid, gezondheid, onderwijs, milieu, rechtsstaat en democratisch bestuur in Kenia te helpen versterken. Daarnaast probeert het dit te doen door gewelddadig extremisme tegen te gaan en de handel in wilde dieren en planten te bestrijden.¹⁸²

USAID werkt reeds meer dan vijftig jaar in Kenia. Het werkt voor Kenianen en het behoud van hun natuurlijke hulpbronnen. Tevens werkt het aan de verbetering van hun leven door betere gezondheidszorg, onderwijs en economische kansen. USAID claimt vier dimensies waarop het agentschap in Kenia successen heeft geboekt: onderwijs, landbouw en milieu, gezondheid en democratie en burgerrechten. De regering van de VS steunde de opleiding van Kenia's eerste generatie leiders. In de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw heeft USAID honderden Kenianen beurzen gegeven, die bekend werden als educatieve 'luchtbruggen'. De overleden milieuactivist, wetenschapper en Nobelprijswinnaar Wangari Maathai (1940-2011) was een van hen. In de afgelopen jaren ontvingen meer dan 10.000 Kenianen beurzen om in de VS te studeren. In 2003 introduceerde Kenia universeel basisonderwijs, waardoor meer jongens en meisjes zich op school konden inschrijven. Kort na de onafhankelijkheid ondersteunde USAID de oprichting van het Institute of Administration, nu bekend als de Kenya School of Government.¹⁸³ Daarnaast heeft USAID sinds 2000 met medewerkers en leden van het parlement samengewerkt om een effectieve en onafhankelijke wetgevende macht op te bouwen. Deze dient om taken op een democratische, effectieve en transparante manier uit te voeren. In 2009 ondersteunde USAID, ter bevordering van een meer transparante en verantwoordelijke democratische cultuur, live-uitzendingen van parlementaire debatten op de publieke televisie.¹⁸⁴ In aanloop naar de algemene verkiezingen van 2013 bracht het USAID-werk met maatschappelijke organisaties ook Kenianen bij elkaar, met name jongeren. Dat gebeurde om

¹⁸² U.S. Department of State. “US Relations with Kenya.” 2018, <https://www.state.gov/u-s-relations-with-kenya/> (8 mei 2018).

¹⁸³ USAID Where We Work, Africa, Kenya: History, <https://www.usaid.gov/kenya/history> (17 juli 2018).

¹⁸⁴ Ibidem.

de diepe verdeeldheid binnen de Keniaanse samenleving weg te nemen die door de verkiezingen van 2007 was achtergelaten.¹⁸⁵

Kortom, USAID heeft zich er, met betrekking tot democratiepromotie in Kenia, op gericht politieke leiders op te leiden, de oprichting van een *Kenya Institute for government* te steunen, transparante wetgeving en democratisering van het democratische proces te bevorderen en provincieregeringen te ondersteunen. Het is minder duidelijk of USAID politieke partijen steunt en zich richt op grote beïnvloedbare ontwikkelingen in de politiek van Kenia.¹⁸⁶ De VS zijn een van de belangrijkste handelspartners van Kenia.¹⁸⁷ Politieke rust en vrede stimuleren de economische belangen van de VS. Daarmee blijkt dat inzetten op democratie en het stimuleren van democratische fundamenteen hand in hand kunnen gaan met economische belangen. Democratische stabiliteit genereert een betrouwbare overheid en de mogelijkheid op investeringen.

5.3.2 Duitsland en Kenia

Duitsland is een belangrijke politieke, economische en culturele ontwikkelingspartner voor Kenia. Door zijn brede samenwerking is Duitsland een van de belangrijkste donoren van Kenia na de Wereldbank, de EU, Japan, het Verenigd Koninkrijk en de VS. Kenia behoort ook tot de belangrijkste ontvangers van Duitse ontwikkelingshulp in Afrika ten zuiden van de Sahara. De ontwikkelingssamenwerking tussen Kenia en Duitsland begon kort na de onafhankelijkheid van Kenia in 1964.¹⁸⁸

Kenia is een van de belangrijkste economische partners van Duitsland in Oost-Afrika gebleken. Kansen voor Duitse investeringen liggen in verschillende sectoren, zoals infrastructuur, telecommunicatie, transport, hernieuwbare en fossiele energie, werktuigbouw en landbouw. De interesse van Duitsland in de Keniaanse economie is de afgelopen jaren toegenomen. Dat blijkt uit de toegenomen aanwezigheid van Duitse bedrijven in Kenia. Op dit moment (2019) zijn er in Kenia 120 Duitse bedrijven waar ongeveer 4500-5000 werken. Duitse buitenlandse directe investeringen accumuleerden tot 100 miljoen euro vanaf 2016. In 2017 exporteerde Duitsland goederen ter waarde van 253 miljoen euro naar Kenia. Het land

¹⁸⁵ Ibidem.

¹⁸⁶ Ibidem.

¹⁸⁷ Rijksdienst voor ondernemend Nederland "Handels- en investeringscijfer Nederland-Kenia." z.d., 2017, 4-5, <https://www.rvo.nl/sites/default/files/2017/01/Dossier-kenia-februari-2017.pdf>, (6 mei 2019).

¹⁸⁸ Embassy Federal Republiek of Germany to Kenya, "General information; Germany in Kenya: Economic Division." z.d., <http://kenyaembassyberlin.de/Development-Co-op.23.0.html> (8 mei 2019).

importeerde goederen ter waarde van 92 miljoen euro. Duits-Keniaanse handelsrelaties omvatten een dubbele belastingovereenkomst uit 1980 en een internationaal investeringsverdrag dat in het jaar 2000 werd gehandhaafd.¹⁸⁹

In 1964 werd de eerste resident-vertegenwoordiger van FES naar Nairobi gestuurd, om een kantoor te openen van waaruit alle verdere activiteiten zouden worden gecoördineerd. In mei 1972 werd de officiële overeenkomst tussen de regering van Kenia en de FES ondertekend. De FES is gericht op samenwerking met universiteiten, civil society, overheidsorganisaties, vakbonden, lokale gemeenschappen en politieke partijen die de waarde en ideeën van de sociaaldemocratie ondersteunen en uitdragen.¹⁹⁰ FES Kenia zet zich in voor sociale rechtvaardigheid, democratie, vrede en internationale solidariteit in Kenia. Dit doet FES Kenia samen met partners in Kenia. Daarbij wordt gewerkt aan verschillende nationale, mondiale en regionale kwesties. Daarbij streeft het ernaar sociale rechtvaardigheid en democratische politieke participatie mogelijk te maken en te versterken. Samen met jongeren ontwikkelt FES Kenia ideeën om een betere toekomst vorm te geven. De algemene focus van het werk in Kenia is de ondersteuning van progressieve politieke, sociale en economische processen in de samenleving.¹⁹¹ In Kenia richt de FES zich in het heden op vier thema's: vakbonden, nieuwe politieke leiders van Kenia, sociaalecologische transformatie (*Just City*) en buitenlandbeleid en collectieve veiligheidsdialogen.¹⁹² Het programma politiek leiderschap en bestuur komt voort uit het gerenommeerde programma voor politiek leiderschap (PLDP) van FES Kenia. De focus ligt op jonge toekomstige leiders tussen 18 en 35 jaar oud, afkomstig uit maatschappelijke organisaties, vakbonden en politieke partijen. De training biedt jonge leiders vaardigheden, netwerken en expertise die relevant zijn voor politiek leiderschap op verschillende niveaus.¹⁹³

Duitsland heeft door de inzet van de FES, die direct aan politici leiderschapsprogramma's aanbiedt en investeert in nieuwe leiders, een actief democratiepromotiebeleid. Ook heeft Duitsland een belangrijke handelsrelatie met Kenia. Hoewel de directe relatie niet aantoonbaar is zonder nader onderzoek, is het streven van Duitsland naar democratische stabiliteit in Kenia van belang vanwege de handelsrelatie met

¹⁸⁹ Embassy Federal Republic of Germany. 'German mission to Kenya, Somalia and the Seychelles : German Mission to Kenya, Somalia and the Seychelles' z.d., https://nairobi.diplo.de/ke-en/general-information/germany-in-kenya/economy/1680424#content_0 (18 mei 2019).

¹⁹⁰ Friedrich Ebert Stiftung. "About us: FES in Kenya." z.d., <https://www.fes-kenya.org/about-us/fes-in-kenya/> (11 december 2018).

¹⁹¹ Ibidem.

¹⁹² Friedrich Ebert Stiftung. "About us (12 december 2018).

¹⁹³ Friedrich Ebert Stiftung. "Activities: Young Leadership." z.d., <https://www.fes-kenya.org/activities/young-leadership/> (12 december 2018).

Kenia.

5.3.3 Nederland en Kenia

De strategische belangen van Nederland in Kenia en de regio worden niet alleen gediend door de instrumenten van ontwikkelingssamenwerking en economische diplomatie. De betrokkenheid van de Nederlandse overheid is de afgelopen jaren toegenomen. Dat komt door de economische ontwikkeling van Kenia, de aanwezigheid van Nederlandse investeerders, de onderlinge verbondenheid met Somalië (door de gedeelde grens, hosting van ongeveer 500.000 vluchtelingen, militaire betrokkenheid), de daaruit voortvloeiende terroristische dreiging en de Keniaanse functie als logistiek centrum voor Midden- en Oost-Afrika met negatieve neveneffecten voor illegale migratie en criminaliteit. Verschillende andere ministeries en agentschappen dragen actief bij aan de Nederlandse strategische agenda in Kenia (en Somalië). Dit geldt met name voor de ministeries van Economische Zaken, Defensie, Justitie en Veiligheid, Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en de Immigratie- en Naturalisatiedienst. Deze ministeries worden vertegenwoordigd door attachés op de ambassade.¹⁹⁴

Nederland staat in de top drie van de Keniaanse exportmarkt. In 2014 ging 7,6% van de Keniaanse goederenexport naar Nederland. Als goederenleverancier is Nederland voor Kenia het zeventiende importland.¹⁹⁵ Het NIMD is sinds 2003 actief in Kenia. Het is verantwoordelijk voor de oprichting van het Center for Multiparty Democracy (CMD) als dialoogplatform voor alle parlementaire partijen. Sindsdien heeft het NIMD-programma CMD Kenia gesteund om de dialoog tussen partijen te organiseren. Daarnaast heeft dit programma CMD Kenia gesteund door activiteiten uit te voeren gericht op de ondersteuning van politieke partijen en de versterking van hun onderlinge relatie met de bredere samenleving. Dit gebeurt volgens het principe dat, door partijen bij elkaar te brengen, een gemeenschappelijk standpunt kan worden geformuleerd en daarmee ook een gezamenlijke lobby. Daardoor kan volgens het NIMD beleid effectief gewijzigd worden.¹⁹⁶

Een andere belangrijke focus van het programma is de rol versterken van vrouwen en ondervertegenwoordigde groepen in het politieke leven. Het NIMD-programma heeft de oprichting van het CMD Institute of Leadership and Governance ondersteund. Het CMD richt zich op politici en partijorganisaties om hun

¹⁹⁴ Kamerstuk Tweede Kamer der Staten-Generaal, Beleidsnota “Wat de wereld verdient: Een nieuwe agenda voor hulp, handel en investeringen” bijlage Kenya Multi-Annual Strategic Plan 2014 – 2017, 33625, nr 71, 16.

¹⁹⁵ Rijksdienst voor ondernemend Nederland Handels- en investeringscijfer Nederland-Kenia. (6 mei 2019).

¹⁹⁶ NIMD. “Kenya’s political background.” z.d., <https://nimd.org/programmes/kenya> (25 juli 2018).

kennis en vaardigheden op te bouwen. In 2003 heeft het NIMD het CMD Kenya opgericht om het programma uit te voeren. CMD Kenya is een platform voor dialoog met politieke partijen. De activiteiten variëren van belangenbehartiging tot de facilitatie van dialoog en directe ondersteuning bieden aan de politieke partijen die lid zijn.¹⁹⁷

Het NIMD richt zich binnen het platform expliciet op het thema ‘de rol van vrouwen in de Keniaanse politiek’. Daarnaast heeft het NIMD, bij de ontwikkeling van de nieuwe grondwet in 2010, gelobbyd voor de opname van de positie van vrouwen. De lobby was succesvol. De nieuwe grondwet van Kenia omvat een krachtige Bill of Rights en waarborgt de deelname van etnische minderheden. Daarnaast bepaalt het dat niet meer dan twee derde van de leden van verkiesbare of benoemende organen van hetzelfde geslacht mag zijn.¹⁹⁸ Nederland zet zich via het NIMD in om de Nederlandse wijze van multipartijvenpolitiek over te brengen. Daarnaast zet Nederland zich in door democratische instituten en platforms te creëren voor meerdere individuen en partijen die toegankelijk zijn voor neutrale facilitators.

5.4 Kenianen en het ontvangen van democratiepromotie

Alle inspanningen door de donorlanden zijn verricht met goede bedoelingen. De vraag rijst of de inzet door donorlanden ook zo wordt ervaren door de Kenianen. In opdracht van de Europese Denktank Foundation for International Relations and Foreign Dialogue (FRIDE) werd een onderzoek over Kenia uitgevoerd door Jeroen de Zeeuw, destijds werkzaam bij Cordaid als beleidsadviseur. Dit onderzoek uit 2010 geeft inzicht in de manier waarop de inzet op democratiepromotie in Kenia overkomt op de Kenianen zelf. Dit biedt de mogelijkheid de perceptie van de ontvanger in deze scriptie mee te nemen. Uit het onderzoek komt naar voren dat de Kenianen die betrokken zijn bij democratiepromotie ook kritiek hebben op de landen en instituten die democratiepromotie aanbieden.¹⁹⁹ Dit blijkt uit het feit dat er onder Keniaanse vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties gemengde gevoelens waren met betrekking tot hun onderlinge relatie, de relaties met vertegenwoordigers van de ngo's en de donorlanden. De betrokken Kenianen waren verdeeld over de hulp die ze krijgen met betrekking tot democratiepromotie. Enerzijds waarderen ze de samenwerking en de steun op het gebied van politiek in de jaren negentig. Anderzijds constateren ze dat donororganisaties

¹⁹⁷ NIMD, ‘Kenya’s political background. (25 juli 2018).

¹⁹⁸ NIMD, ‘Kenya’s political background.

¹⁹⁹ Jeroen de Zeeuw, Project report for Fride, ‘Assessing Democracy promotion: Kenya’, (z.p. 2010), 11-12, https://www.files.ethz.ch/isn/130782/IP_WMD_Kenia_ENG_jul10.pdf (12 mei 2019).

minder kritisch zijn geworden op de regering. Daarnaast bestaat het gevoel dat donorlanden regelmatig hun eigen overtuigingen en plannen promoten en hun eigen agenda proberen te pushen.²⁰⁰

Ook wordt gesteld dat hulp afgestemd wordt op de regering van het ontvangende land als het gaat om de nationale agenda van landen en de geboden hulp. Echter, de agenda van de regering hoeft niet dezelfde te zijn als die van de civil society-organisatie en het volk. Een voorbeeld daarvan is dat donorgeld de politie hielp om haar inzet te verbeteren bij het neerslaan van protesten en mensenrechtenverdedigers. Daarnaast hielp dit donorgeld bij de uitvoering van buitengerechtelijke executies van criminelen en andere vermeende wetsovertreders.²⁰¹

Opvallend is dat ook gesteld wordt dat er soms een gebrek aan politieke wil is onder donorlanden, omdat zij meer waarde hechten aan andere factoren dan aan de realisatie van democratiepromotie. Dit wordt onder andere veroorzaakt door regionale instabiliteit en conflicten in Somalië. Daardoor is de stabiliteit van Kenia waarborgen een van de belangrijkste beveiligingsprioriteiten van donorlanden. Dit betekent dat donorlanden andere belangen de boventoon laten voeren wanneer het hen uitkomt.²⁰² Veel geïnterviewden waren pessimistisch over de mate van invloed die donorlanden hebben om hervormingen door te drukken.²⁰³ Concluderend is het interessant gebleken te kijken naar de manier waarop het ontvangende land, in dit geval Kenia, kijkt naar het ontvangen van de democratiepromotiehulp. Daaruit blijkt dat de Kenianen hebben ervaren dat secundaire belangen, zoals een geopolitieke veiligheidsafweging, soms meer prioriteit krijgen dan stimulering van politieke stabiliteit van Kenia door middel van democratiepromotiebeleid.

²⁰⁰ De Zeeuw, Kenya Assessing Democracy Assistance, 11.

²⁰¹ Ibidem, 12.

²⁰² Ibidem, 14.

²⁰³ Ibidem, 14.

Conclusie

In deze scriptie is de motivatie onderzocht van de VS, Duitsland en Nederland om in te zetten op democratiepromotie. In eerste instantie is het theoretisch kader over democratiepromotie geschetst. Daarin werd duidelijk dat er verschillende invalshoeken en categorieën bestaan waarop democratie toegepast wordt. Landen hebben verschillende instituten en manieren om democratiebeleid tot uitvoering te brengen. Daarmee is zichtbaar geworden hoe complex het fenomeen democratiepromotie is, omdat landen verschillend omgaan met de inzet hiervan. De hoofdvraag van dit onderzoek luidt: *Wat motiveert de Verenigde Staten, Duitsland en Nederland om in te zetten op democratiepromotie?* Om deze vraag te beantwoorden is het beleid van de VS, Duitsland en Nederland onderzocht. Dit is gebeurd door drie verschillende deelvragen per land te beantwoorden. Deze gaan in op de nationale en internationale politieke culturele historie die bepalend is geweest om democratiepromotie in te zetten. Daarnaast bespreken de deelvragen welke ontwikkeling democratiepromotie als buitenlandbeleid-instrument heeft doorgemaakt en welke democratiepromotie-instituten die democratiebeleid uitvoeren de landen het meest typeren. Per land zijn specifieke conclusies te trekken over hun motivatie om in te zetten op democratiepromotie. Deze komen eerst aan bod. Daarna worden algemene conclusies geformuleerd. Immers, eveneens is naar voren gekomen dat, door de drie verschillende landen te onderzoeken, algemene conclusies te trekken zijn over de motivatie van deze landen.

In hoofdstuk 3 is gebleken dat de VS, betreffende de mate waarin nationale en internationale politieke culturele historie bepalend is geweest om in te zetten op democratiepromotie, oorspronkelijk door president Wilson geïnspireerd raakte om democratiepromotie in te zetten als buitenlandbeleid-instrument. Door verschillende presidenten werd het democratische principe steeds voortgezet. Daarmee gaven ze invulling aan het buitenlandbeleid. Tevens gaven ze hiermee invulling aan de verspreiding van democratie op basis van de liberale waarden van de VS en de liberale internationalistische visie. De ontwikkeling die democratiebeleid in de VS als buitenlandbeleid-instrument heeft doorgemaakt, maakt zichtbaar dat onverwachte internationale ontwikkelingen ervoor zorgden

dat Amerikaanse presidenten anders omgingen met democratiepromotie. Hieruit is gebleken dat de aspecten ‘tijd’ en ‘context’ medebepalend zijn geweest voor de motivatie en de wijze waarop democratiepromotie werd ingezet. Hierbij is duidelijk geworden dat de motivatie van presidenten om democratiepromotie in te zetten soms ook door nationale ontwikkelingen is te verklaren. Voor de VS is USAID het meest typerende instituut dat inzet op democratiepromotie. Ondanks het bestaan van meerdere instituten in de VS die inzetten op democratiepromotie, is USAID het oudste democratiepromotie-instituut van de VS. Deze is tevens het meest verbonden geweest met alle Amerikaanse presidenten. Uit het beleid van USAID kan geconcludeerd worden dat de motivatie van een land als de VS meer is dan de promotie van democratie en de realisatie van vrijheid en vrede. Ook dienen de economische belangen van de VS behartigd te worden.

In hoofdstuk 4 over Duitsland is duidelijk geworden in welke mate de nationale en internationale politieke culturele historie bepalend zijn geweest om democratiepromotie in te zetten. Hierbij is een ander aspect naar voren gekomen: het gegeven dat Duitsland worstelde met zijn rol na de Tweede Wereldoorlog en zichzelf ging positioneren als civiele macht. Duitsland maakt inzichtelijk dat een land, gezien de eigen kwetsbare positie in de wereld, juist kan inzetten op democratiepromotie omdat het dan geen enkele schijn heeft een agressor te zijn. Daarmee kan de internationale positie, veroorzaakt door de historische en militaire achtergrond, een incentive zijn om in te zetten op democratiepromotie. Ook is meer duidelijk geworden welke ontwikkeling democratiepromotie als buitenlandbeleid-instrument in Duitsland heeft doorgemaakt. Dat is begonnen bij beleid gericht op eigen democratische educatie na de Tweede Wereldoorlog. Het heeft zich ontwikkeld naar een buitenlandbeleid van geïnstitutionaliseerde *Stiftungen* die inzetten op democratiebeleid over de hele wereld. Daarnaast is de inzet op democratiepromotiebeleid enerzijds gericht op mensenrechten waarborgen. Anderzijds geeft het Duitsland de mogelijkheid om, gedelegeerd via instituten, actief interventiebeleid te realiseren, zonder dat dit als zodanig wordt gezien. Het antwoord op de deelvraag welke democratiepromotie-instituten dit democratiebeleid uitvoeren en Duitsland het meest typeren, is de *Stiftungen*. De oprichting van de typische Duitse *Stiftungen* is een voorbeeld van de manier waarop een land op een passieve manier buitenlandbeleid voert. De motivatie van Duitsland om democratiepromotie als instrument in te zetten wordt derhalve ook ingegeven door de wens om zichtbaarheid te willen vermijden over de mate waarin een interventiebeleid gevoerd wordt evenals kunnen op die wijze Duitse handelsbelangen gewaarborgd worden.

Hoofdstuk 5 over Nederland heeft laten zien welke nationale en internationale politieke culturele historie bepalend is geweest voor de inzet op democratiepromotie. Bekeken is hoe een

klein land met een internationaal idealistische koers en actief mensenrechtenbeleid en democratiepromotiebeleid zich ontwikkelde. Belangrijk voor Nederland was dat onder invloed van herdefiniëring van het buitenlandbeleid in 1978, Nederland een expliciete idealistische koers ging varen en inzetten op mensenrechten centraal stelde in de buitenlandse politiek. Het antwoord op de deelvraag welk democratiepromotie-instituut het Nederlandse democratiebeleid het meest typeert, is het instituut NIMD. Het NIMD is een voorbeeld van een instituut dat met name ook eigen politieke waarden over de inrichting van een democratisch bestel in het buitenland ventileert. Het is een directe vorm van overbrenging van de eigen politieke georganiseerde samenleving die gebaseerd is op een politieke meerpartijstelsel. Verder is duidelijk geworden dat de motivatie van een land niet bepaalt of een land groot of klein is. Immers, Nederland zet ondanks zijn geringe oppervlakte actief in op democratiepromotie. Ook is uit de motivatie van Nederland gebleken dat, naast normatieve standpunten over de manier waarop een democratie behoort te functioneren, eigen handelsbelangen onderdeel zijn van de motivatie om in te zetten op democratiepromotie.

Algemene conclusies zijn ook te trekken op basis van het onderzoek naar de drie landen. Inzichtelijk is geworden welke invloed een nieuw ontstane grote politieke gebeurtenis kan hebben op landen om zich te motiveren in te zetten op democratiepromotie. De Tweede Wereldoorlog, de Koude Oorlog, de val van de Berlijnse Muur, de uitbreiding van de EU en de Arabische Lente zijn gebeurtenissen die ertoe hebben geleid dat verschillende landen hun buitenlandbeleid bijstelden of gedwongen werden te reageren en te interveniëren bij democratische ontwikkelingen. Daarmee kan een nieuw ontstane politieke gebeurtenis een motivatie doen laten ontstaan of veranderen om in te zetten op democratiepromotie.

In hoofdstuk 5 is de casus Kenia besproken. Daarin is uitgelegd hoe USAID, FES en NIMD democratiepromotie hebben ingezet in Kenia. Uit de casus is gebleken dat nog drie andere aspecten een belangrijke rol kunnen spelen om de motieven en de mate van inzet van democratiepromotie te verklaren. Uit de casus Kenia is gebleken dat de veiligheid in de regio, en de mate van stabiliteit die door andere landen gewenst is (de eigen veiligheidsbelangen van landen), van invloed kunnen zijn op het al dan niet actief steunen van bepaalde democratische ontwikkelingen. De economische belangen aantonen is moeilijk gebleken. Echter, een relatie tussen democratiepromotie en economische belangen is wel zichtbaar geworden. Dit is het geval omdat democratische stabiliteit en de hervorming van de constitutie in Kenia zorgden voor politieke stabiliteit en betrouwbaarheid voor investeerders. Democratiepromotie en de motivatie kunnen onder invloed van andere belangen (tijdelijk) veranderen. Daarnaast is naar voren gekomen dat de motieven van een land niet als zodanig worden herkend door de mensen

die de democratiepromotiehulp ontvangen. De motivatie waarop een land inzet behoeft derhalve niet op dezelfde wijze herkend of gewaardeerd te worden. Om te achterhalen of de motivatie van een land direct verbonden kan worden aan de inzet zoals in Kenia, is meer onderzoek noodzakelijk. Zowel USAID, het NIMD als de FES beschrijft in zijn evaluaties de visie en de daaruit voortkomende successen. Het is moeilijk dit vervolgens te toetsen aan het algehele beleid van een land zonder nader onderzoek en interviews in Kenia zelf. Tegelijkertijd was de casus Kenia een goede manier om, door middel van het meest typische instituut van een land dat inzet op democratiepromotie, zo gedetailleerd mogelijk te onderzoeken (door middel van de hypotheses) wat de uitvoering van democratiepromotiebeleid betekent in een praktische toepassing door de landen.

Betreffende de hoofdvraag is duidelijk geworden dat de VS, Duitsland en Nederland elk hun eigen redenen en historie hebben om gemotiveerd te zijn om in te zetten op democratiepromotie. Daarnaast heeft het onderzoek de algemene conclusie opgeleverd dat verschillende factoren bepalend kunnen zijn voor de motivatie van landen. Dit zijn de eigen nationale (politieke) ontwikkelingen en de positie van een president en regering, politieke (internationale) ontwikkelingen, de internationale positie van een land, de koloniale en/of militaire historie van een land, de economische belangen van een land en de mate waarin een land zich kan permitteren een actief buitenlandinterventiebeleid te voeren. Ook valt deze motivatie te verklaren vanuit de behoefte om via democratiepromotie eigen ideeën over te brengen over de manier waarop een democratie behoort te functioneren.

Tot slot is met deze scriptie de motivatie van de VS, Duitsland en Nederland onderzocht om in te zetten op democratiepromotie. Dit onderzoek is een aanvulling op bestaande literatuur over democratiepromotie over de ontrafeling van het fenomeen democratiepromotie. Duidelijk is geworden dat het onderzoek naar de drie landen uiteindelijk meer wetenschappelijke aandacht vraagt. Het advies voor vervolgonderzoek is dan ook om een soortgelijk onderzoek naar de motivatie van (dezelfde drie) landen uit te voeren. Het is van belang democratiepromotie als fenomeen verder te onderzoeken. Op deze wijze kan een theoretisch kader worden geschapen aangaande de motivaties en belangen van landen en instituten om in te zetten op democratiepromotie. De onzichtbaarheid van democratiepromotie, de impact die deze onzichtbaarheid heeft op landen en de mate waarin ze daardoor stabiel of instabiel worden, zijn in mijn optiek relevant om geopolitieke ontwikkelingen en de wetenschap van internationale betrekkingen beter te begrijpen.

Nawoord

Op 17 juli 2014 stortte de MH17 neer en daarmee overleed als een van de slachtoffers Pim de Kuijer. Een politieke vriend, die ik had leren kennen tijdens het kader- en talentenprogramma ‘Driebergen’ van D66. Ik vond Pim meteen de eerste dag dat ik hem leerde kennen een bijzonder mens waar ik meteen een bijzondere band mee voelde. De reden waarom ik besloot in februari 2015 te beginnen met de studie internationale betrekkingen internationaal perspectief had veel met hem te maken. Zijn wil om van de wereld een mooiere plek te maken en het bewustzijn dat hij er niet meer was en daarmee het leven te kort is om niet iets te doen met mijn internationale betrokkenheid hebben ervoor gezorgd dat ik de studie internationale betrekkingen wilde gaan doen. Ik heb lang getwijfeld of ik dit wil beschrijven in mijn nawoord, maar aangezien hij mij 3 jaar lang op de been hield om deze scriptie af te maken, maakt dat ik dit toch wil benoemen. Pim was mijn reden om het vol te houden. Ik realiseerde me namelijk door zijn plotselinge overlijden dat ik wellicht niet genoeg deed om weer in de buurt te komen bij mijn oude droom, namelijk een wetenschappelijke studie doen en me bezighouden met de internationale betrekkingen. Ik ben dan ook veel mensen dankbaar voor het feit dat ik een kans heb gekregen om dit alsnog te doen. Ten eerste de mensen die genoeg vertrouwen in mijn hadden om mij een kans te geven. De Universiteit Utrecht en met name Peter Malcontent ben ik eeuwig dankbaar (en dat overdrijf ik niet) om mij te laten beginnen aan de studie en daarna als mijn scriptiebegeleider. Vooral als scriptiebegeleider voor de goede gesprekken, de strengheid en het achterwege laten of hij wel of niet overtuigd was of het mij zou lukken, ondanks dat het lang duurde voordat ik mijn scriptie af had

Dan nog iets

of de context waarin ik deze scriptie schreef. De dag dat ik mijn laatste tentamen afmaakte in januari 2016 was tevens het moment dat ik gebeld werd of ik naar de Tweede Kamer wilde komen om Kamerlid te worden. Dit was geheel onverwacht en met scriptie moest toen nog begonnen worden. Een Kamerlid dat tegelijkertijd nog een studie afrondt, is niet alledaags.

Daarmee kom ik dan ook toe aan het bedanken van mijn moeder die mij altijd geïnspireerd heeft om ongeacht je leeftijd altijd te blijven denken in mogelijkheden. Renzo wil ik bedanken voor de ruimte die hij mij gaf om op vakanties of op andere momenten waarop we samen iets hadden kunnen doen toch mijn scriptie voorrang te geven, vergezeld van de geruststellende woorden dat het allemaal goed zou komen.

Tot slot wil ik al mijn vrienden bedanken. Specifiek Danielle voor alle lieve berichten en hulp om het af te maken en Jacqueline, Marieke, Brenda, Arnout, Stefan, Nils voor hun vriendschap en hun compassie door niet te vaak te vragen hoe ver de scriptie inmiddels was gevorderd. Ook wil ik Zihni bedanken die mij voor bleef houden dat een studie volgen als Kamerlid niet iets is om je voor te schamen, maar juist iets moois is.

In de vroege ochtenduren, weekenden, tijdens elke vakantie en werkreizen heb ik de afgelopen drie jaar gewerkt aan mijn scriptie. Dat was soms zwaar, maar het onderzoek leverde me ook meer dan eens nieuwe en waardevolle inzichten op die mijn werk ten goede kwamen. Deze scriptie heeft veel landen gezien, Malta, Frankrijk, België, Italië, Duitsland, Albanië, Turkije, Polen, Bulgarije, Macedonië. Het schrijven en aanwezig zijn in sommige landen waar de democratie functioneert, niet optimaal functioneert of devalueert was een bijzondere ervaring. Democratie als staatsinrichting en de mensen die dat willen bewerkstelligen zijn me zeer dierbaar. Zo dierbaar dat ik het belangrijk vond om de moed te vinden om de keerzijde van democratiepromotie te willen onderzoeken.

Bibliografie

Primaire bronnen

Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz, “Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland art 9.” z.d., http://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_9.html, geraadpleegd op 31 juli 2018

Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz, “Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland art 12.” z.d., http://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_12.html, geraadpleegd op 31 juli 2018.

Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz, “Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland art 21.” z.d., https://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_21.html, geraadpleegd op 31 juli 2018.

Deutscher Bundestag, “Antwort der Bundesregierung auf die Kleine Anfrage der Abgeordneten Dr. Götz Frömmling, Albrecht Heinz Erhard Glaser, Dr. Marc Jongen und der Fraktion der AfD.” 2018, <http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/19/005/1900503.pdf>, geraadpleegd op 20 mei 2019.

Ministerie Buitenlandse zaken. “Evaluatie van het Matra-programma in de landen van het Oostelijk Partnerschap 2008-2014.” 2015, <https://www.iob-evaluatie.nl/binaries/iob-evaluatie/documenten/terms-of-references-afgerond/2015/02/27/409--iob-terms-of-reference-evaluatie-van-het-matra-programma-in-de-landen-van-het-oostelijk-partnerschap-2008-2014/terms-of-reference-evaluatie-matra-oostelijk-partnerschap.pdf>, geraadpleegd op 16 mei 2019.

Ministerie van Buitenlandse zaken. “IOB Evaluation nr 331: The case of the Netherlands Institute for Multiparty Democracy.” 2010, <https://nimd.org/wp-content/uploads/2015/07/2010-11-IOB-Evaluation-of-Dutch-Support-to-Capacity-Development-The-case-of-the-NIMD.pdf>, geraadpleegd op 31 juli 2018.

Ministerie van Buitenlandse Zaken. “Rijksbegroting 2017.” 2017, <https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/begrotingen/2016/09/20/v-buitenlandse-zaken-rijksbegroting-2017/5.-v-buitenlandse-zaken.pdf>, geraadpleegd op 20 mei 2018.

- Ministerie van Buitenlandse. “Herijking van het Buitenlands beleid, Zaken 1996.”
[Kamerstuk: TK 1994-1995, 24337, nr. 2], 1994,
<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-24337-2.html>, geraadpleegd op 18 mei 2019.
- Obama, B. “A New Beginning in Cairo.” [Speech transcript], 2009,
<https://obamawhitehouse.archives.gov/issues/foreign-policy/presidents-speech-cairo-a-new-beginning>, geraadpleegd op 19 augustus 2018.
- Rijksdienst voor ondernemend Nederland. “Handels- en investeringscijfer Nederland-Kenia.”
z.d., <https://www.rvo.nl/onderwerpen/internationaal>
ondernemen/landenoverzicht/kenia/handel-nederland-kenia, geraadpleegd op 6 mei 2019.
- Tweede Kamer. “Beleidsreactie evaluaties Matra Pre-accessie en Matra voor de landen van het Oostelijk Partnerschap en nieuw beleidskader Matra 2016-2020.” [Kamerbrief], 2016, <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2016/01/08/kamerbrief-inzake-beleidsreactie-evaluaties-matra-pre-accessie-en-matra-voor-de-landen-van-het-oostelijk-partnerschap-en-nieuw-beleidskader-matra-2016-2020>, geraadpleegd op 14 juni 2019.
- Tweede Kamer. “De Rechten van de mens in het Buitenlands beleid.” [Kamerstuk: 15571, nr. 2], 1979, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-25300-1.html>, geraadpleegd op
- Tweede Kamer. “Herijking van het Buitenlands beleid.” [Kamerstuk: 24337, nr 2], 1995,
<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-24337-2.html> geraadpleegd op 16 mei 2019.
- Tweede Kamer. “Nieuwe kaders voor ontwikkelingssamenwerking in de jaren negentig.”
[Kamerstuk: 21813, nrs 1-2], 1990,
<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/0000031832> geraadpleegd op 18 mei 2019.
- US department of State. “US Relations with Kenya.” 2018, <https://www.state.gov/u-s-relations-with-kenya/>, geraadpleegd op 8 mei 2018.
- USA Committee on International Relations. “Legislation on Foreign Relations Through 2002.” 2003, <https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1868/faa.pdf>, geraadpleegd op 18 augustus 2018.

USAID. "Foreign Assistance Act of 1961." 2018, <https://fas.org/sgp/crs/row/R40089.pdf>, geraadpleegd op 18 augustus 2018.

USAID, Government en Civil Society <https://results.usaid.gov/results/sector/government-and-civil-society?fiscalYear=2017> geraadpleegd op 18 mei 2019.

Verenigde Naties. "Report from OHCHR Fact-finding Mission to Kenya." 2008, <https://www.ohchr.org/Documents/Press/OHCHRKenya-report.pdf>, geraadpleegd op 25 augustus 2018.

Woodrow Wilson, War Messages, 65th Cong., 1st Sess. Senate Doc. No. 5, Serial No. 7264, Washington, D.C., 1917; pp. 3-8, passim.

Secundair

Adick, C., & Maria Gieseemann. "Relevance of German Political Foundations for Comparative Educational Research." *Germany Journal of Education and Research*, 5 (2015): 1, 7-24. BBC.

"Kenya rivals agree to share power." 2008, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/7268903.stm>, geraadpleegd op 25 augustus 2018.

Bridoux, J., en Milja Kurki. *Democracy Promotion: A Critical Introduction*. Abingdon: Routledge, 2014.

Carothers, T. "Democracy Assistance: Political Vs. Developmental?" *Journal of Democracy*, 20 (2009): 1, 5–19.

Carothers, T. "Democracy Policy Under Obama; Revitalization or Retreat?" 2012, https://carnegieendowment.org/files/democracy_under_obama.pdf, geraadpleegd op 19 augustus 2018.

Carothers, T. "Taking Stock of US Democracy Assistance." In *American Democracy Promotion: Impulses, Strategies, and Impacts*, ed. M. Cox, G. J. Ikenberry, & T. Inoguchi, (Oxford, Oxford University, 2000), 188-344.

Carothers, T. *Confronting the Weakest Link: aiding Political Parties in New Democracies*, Washington, Carnegie Endowment for International Peace, 2006.

Carothers, T. *Critical Mission. Essays on Democracy Promotion*. Washington, Carnegie Endowment for International Peace, 2004.

- Castermans-Holleman, M. C. *Het Nederlands mensenrechtenbeleid in de Verenigde Naties*, 's-Gravenhage, Asser Instituut, 1992.
- De Zeeuw, J. "Assessing Democracy promotion: Kenya." 2010, fride.org/download/PB_83_Kenya.pdf, geraadpleegd op 12 mei 2019.
- Embassy Federal Republic of Germany. 'German mission to Kenya, Somalia and the Seychelles : German Mission to Kenya, Somalia and the Seychelles' z.d., https://nairobi.diplo.de/ke-en/general-information/germany-in-kenya/economy/1680424#content_0, Geraadpleegd op 18 mei 2019.
- Embassy Federal Republic of Germany to Kenya. "General information; Germany in Kenya: Economic Division." z.d., <http://kenyaembassyberlin.de/Development-Co-op.23.0.html>, geraadpleegd op 8 mei 2019.
- Europa NU. "Financieringsinstrument voor de bevordering van democratie en mensenrechten in de wereld." 2018, https://www.europa-nu.nl/id/vhykg5n84eyl/financieringsinstrument_voor_de, geraadpleegd op 2 augustus 2018.
- Faust, J. en Julia Leininger. "*Supporting Democracy Abroad: An Assessment of Leading Power.*" 2012, https://freedomhouse.org/sites/default/files/GSD_Overview_and_Country_Reports.pdf, geraadpleegd op 12 mei 2018.
- Forsythe, D. P. *Human Rights in International relations*, Cambridge, Cambridge University, 2000.
- Friedrich Eberhart Stiftung. z.d., ¹ <https://www.fes.de/?id=233> geraadpleegd op 18 mei 2019.
- Friedrich Eberhart Stiftung. "Geschichte." z.d, <https://www.fes.de/stiftung/geschichte/>, geraadpleegd op 31 juli 2018.
- Friedrich Ebert Stiftung. "About us: FES in Kenya." z.d., <https://www.fes-kenya.org/about-us/fes-in-kenya/>, geraadpleegd op 12 december 2018.
- Friedrich Ebert Stiftung. "Activities: Young Leadership." z.d, <https://www.fes-kenya.org/activities/young-leadership/>, geraadpleegd op 12 december 2018.
- Friedrich Ebert Stiftung. "Für Soziale Demokratie!" z.d., <https://www.fes.de/de/?id=232>, geraadpleegd op 31 juli 2018.

- Friedrich Ebert Stiftung. „Über die FES.“ z.d., <https://www.fes.de/stiftung/ueber-die-fes/>, geraadpleegd op 17 augustus 2018.
- Friedrich Naumann Foundation. “50 Jahre Stiftung.” z.d., <https://www.freiheit.org/content/50-jahre-stiftung>, geraadpleegd op 31 juli 2018.
- Friedrich Naumann Foundation. z.d., <https://www.freiheit.org/stiftung>, geraadpleegd op 18 mei 2019.
- Friedrich-Ebert-Stiftung. “FES International.” z.d., <https://www.fes.de/standorte/fes-international>, geraadpleegd op 17 juli 2018.
- Gerrits, A. *Democratie door Interventie. De nieuwe White Man's Burden*, Amsterdam: Amsterdam University, 2006.
- Gerrits, A., & Burnell, P. *Promoting Party Politics in Emerging Democracies*, Oxon: Routledge, 2012.
- Hanns-Seidel-Stiftung. “About us”. z.d., (¹ <https://www.hss.de/en/about-us/our-mission/>) geraadpleegd op 18 mei 2019.
- Heinrich-Böll-Stiftung. “Who we Are”. z.d.¹ <https://www.boell.de/en/who-we-are> geraadpleegd op 18 mei 2019.
- Erdmann, G., *Hesitant Bedfellows: The German Stiftungen and Party Aid in Africa. An Attempt at an Assessment*, CSGR Working Paper No 184/05, Centre for the Study of Globalisation and Regionalisation, University of Warwick, 2005.
http://wrap.warwick.ac.uk/1919/1/WRAP_Erdmann_wp18405.pdf geraadpleegd op 16 mei 2019.
- Heinrich-Böll Stiftung. “Leitbild.” z.d., <https://www.boell.de/de/navigation/ueber-uns-519.html>, geraadpleegd op 31 juli 2018.
- Hellema, D. *Nederland in de Wereld. De buitenlandse politiek van Nederland*, Amsterdam: Spectrum, 2014.
- Huber, D. *Democracy Promotion and Foreign Policy, Identity and Interest in US and Non-Western Democracies*, Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 2015.
- Jacoby, T. The Reagan Turnaround on Human Rights, *Foreign Affairs*, 64 (1986): 5, 1066-1086.

Konrad Adenauer Stiftung. “Konrad Adenauer Reporting on Kenyan General Election 2017: A month to the polls.” 2017, http://www.kas.de/wf/doc/kas_49755-1522-2-30.pdf?170804104837, geraadpleegd op 17 juli 2018.

¹Konrad Adenauer Stiftung. “Geschichte.” z.d., <https://www.kas.de/web/geschichte-der-cdu/gruendungsphase-der-cdu-1945-1949-> geraadpleegd op 18 mei 2019.

Konrad Adenauer Stiftung. “Leitlinien.” z.d., <http://www.kas.de/wf/de/71.4972/>, geraadpleegd op 31 juli 2018.

Malcontent, P. *Op kruistocht in de derde Wereld, de reacties van de Nederlandse regering op ernstige stelselmatige schendingen van fundamentele mensenrechten in ontwikkelingslanden, 1973-1981*, Hilversum: Verloren, 1998.

Malcontent, P., & Baudet, F. “The Dutchman’s Burden? Nederland en de internationale rechtsorde in de twintigste eeuw” in *De Nederlandse buitenlandse politiek in de twintigste eeuw*, ed. Bob de Graaff, Duco Hellema en Bert van der Zwan (Amsterdam: Boom, 2003), 169-104.

Mauil, H. *Germany’s Uncertain Power. Foreign policy on the Berlin Republic*. Basingstoke: Palgrave macmillan, 2006.

Mitchell, L. A. *The Democracy Promotion Paradox*, Washington: The Brookings Institution, 2016.

Mohr, A. “*The German Political Foundations as Actors in Democracy Assistance*.” [Master’s Thesis], 2010, <http://dissertation.com/books/1599423316>, geraadpleegd op 16 mei 2019

NIMD. “*Financieel Jaarverslag 2017*.” 2018, <https://nimd.org/wp-content/uploads/2018/10/2017-Financial-Statement-with-Audit.pdf>, geraadpleegd op 21 augustus 2018.

NIMD. “Fragile and Conflict-Affected Settings.” z.d., <https://nimd.org/programmes/fcas/>, geraadpleegd op 21 augustus 2018.

NIMD. “Kenya’s political background.” z.d., <https://nimd.org/programmes/kenya>, geraadpleegd op 21 augustus 2018.

NIMD. “Organization.” z.d., <https://nimd.org/organization>, geraadpleegd op 21 augustus 2018.

- NIMD. "Principles." z.d., <https://nimd.org/our-approach/principles/>, geraadpleegd op 21 augustus 2018.
- NIMD. "Thematic programmes, innovation." z.d., <https://nimd.org/programmes/innovation/>, geraadpleegd op 21 augustus 2018.
- NIMD. "Themes." z.d., <https://nimd.org/nimd-programmes/>, geraadpleegd op 21 augustus 2018.
- NIMD. "*Towards Inclusive democracies. Increasing gender equality In Political Parties, Gender.*" [Brochure], 2015, https://nimd.org/wp-content/uploads/2015/01/Gender-brochure_-English.pdf, geraadpleegd op 21 augustus 2018.
- Reiding, H. "The Netherlands and the Development of International Human Rights Instruments." [Thesis], 2007, <https://repository.ubn.ru.nl/handle/2066/44792>, geraadpleegd op 31 juli 2018.
- Rosa-Luxemburg-Stiftung." More About us". z.d., <https://www.rosalux.de/en/foundation/more-about-us/> geraadpleegd op 18 mei 2019.
- Rosa Luxemburg Stiftung. "Stiftung." z.d., <http://www.rosalux.de/stiftung.html>, geraadpleegd op 31 juli 2018.
- Scott, G. *The Rise and Fall of the League of Nations*. London: Hutchinson, 1973.
- Sieker, M. "The role of the German political foundations in international relations: transnational actors in public diplomacy." [Thesis], 2016, http://eprints.nottingham.ac.uk/31455/1/Diss_final_20160130.pdf, geraadpleegd op 31 juli 2018.
- Somerville, K. Violence, hate speech and inflammatory broadcasting in Kenya: The problems of definition and identification, *Ecquid Novi: African Journalism Studies*, 32 (2011): 1, 82–101.
- USAID. "Where we work, Africa, Kenya: History." z.d., <https://www.usaid.gov/kenya/history>, geraadpleegd op 17 juli 2018.
- USAID. "Who We Are, Vision and Values." z.d., <https://www.usaid.gov/who-we-are/mission-vision-values>, geraadpleegd op 18 augustus 2018.
- Voorhoeve, J. J. C. *Peace, Profit en Principles*, Leiden: Martinus Nijhoff, 1985.
- Wolff, J. manuscript: "Democracy Promotion and Civilian Power: The Example of Germany's

‘Value-Oriented’, [manuscript] (2013), https://www.researchgate.net/profile/Jonas_Wolff2/publication/263568985_Democracy_Promotion_and_Civilian_Power_The_Example_of_Germany's_'ValueOriented'_Foreign_Policy/links/53fdf9c00cf2dca800042bcd.pdf geraadpleegd op 12 mei 2019.